

פתח דבר

בשבח והודיה אנו מודים לה' יתברך שבחסדיו עלה בידינו להוציא לאור את זכרונות סבנו היקר.

עוד מלידת בננו נחום שיחי' הקרוי על שם הסבא מנחם נחום גורלינק, עלה בדעתנו לעבד את זכרונותיו ולהגישם לדפוס כתשורה לשמחת בר המצוה.

הננו מגישים בזאת את פרקי חייו הסוערים החל מילדותו ובהמשך את לימודיו בשיבת תומכי תמימים בעיירה ליובאוויטש במחיצת הרבי הרש"ב והרבי הריי"צ.

ר' נחום היה גאון ועמקן מופלא חביבות מיוחדת היתה לו להלכות קידוש החודש וחקר מהלכי השמים ע"פ הרמב"ם והמפרשים ואף האדיר את ספר תכונות השמים שהודפס לאחר פטירתו.

נולד ר"ח מנחם אב תרנ"ט ונפטר בשנת ה'תשנ"ב מנ"כ בהר המנוחות זכה להיות מקושר לרבי הרש"ב, הרבי הריי"צ, הרבי נשיא דורונו.

בילדותו הוזמן על ידי ר' לויק אביו של הרבי להתארח בביתם ולפגוש את בנו הרבי. זאת לאחר שהתפעל מחוכמתו.

עם יציאתו מרוסיה בתשכ"ז התיישב בכפר חב"ד ועשה הכנות לנסיעה לרבי, ביחידות עם הרבי, פנה אליו הרבי בבקשה לתאר בכתב את מצב היהודים ברוסיה, עם שובו לכפר חב"ד החל לשלוח לרבי סקירה על המצב היהודים ברוסיה, דבר שנמשך תקופה כשכל פעם הוא שולח לרבי פרק נוסף בסקירה.

בגיל שלוש עשרה הגיע לליובאוויטש, עם פטירת כ"ק אדמו"ר הרש"ב החל לסייע במשרד הישיבה לצד הרש"ג שהתמנה למנהל הישיבה באגרות קדש של הרבי הריי"צ כותב "ויאסרו שלשה תלמידים ואת החתן ר' שמרי' כי הוא מנהל הישיבה וישיבם במאסר מקום בו נאסרים גנבים וכו' וישיבם ל"ע משך חמישה ימים ואת יהושוע ב"ר משה רוזנבלום, ר' זלמן אידיל זיסלין ונחום גולניק מעובדי הישיבה".

בהתוועדויות בכפר חב"ד היה ר' נחום מרתק את השומעים בסיפורים על חיי החסידים בליובאוויטש וברוסטוב.

בחבורת זו מובאים זיכרונותיו על פי כתביו וכן על פי שתי כתבות שפורסמו בשבועון כפר חב"ד בשנת תשנ"ב.

בהזדמנות זו אנו מפרסמים לראשונה את כתב הכתרתו של סב סבתו של חתן הבר מצווה. חמיו של הרב נחום גורלינק הרב שניאור זלמן גרליק רבה הראשון של כפר חב"ד. בה מופעים חתימותיהם של כל ראשוני כפר חב"ד.

יחיאל ושפרה אופנר

כג' חשון תשע"ד – כפר חב"ד

אלה שנות

הננו להביא בפני הקורא את שהעלה הסב על הכתב, תמצית וקיצור מימי שנות חייו, כהקדמה ופתיח לקריאת זכרונותיו.

שמי מנחם נחום בן הרב ר' שלמה ז"ל גורלניק.

נולדתי א' מנחם אב תרנ"ט בעיירה קטנה בקרבת העיר קיוב הוסטמלי שמה, לאבי הרב שלמה בה"ר מרדכי ז"ל מרא דאתרא הוסימל, ולאמי שרה בת ר' אהרון משה חיות ז"ל.

אבי נפטר כ"ז חשון תרס"ז ומ"כ בקיוב, ואיימי נפטרה כד' אלול תש"ט ומ"כ בליגרד.

בשנות תר"ע למדתי בנעזין בישיבתו של הרה"ג הרה"ח הרה"ק מ"מ חן זצ"ל הי"ד.

בחורף שנת תרע"ה למדתי בישיבה ביקוטרניסלב, ובקרתי בביתו של הרה"ג הרה"צ ר' לוי יצחק שניאורסון זצ"ל על פי הזמנתו האישית.

בשנות תרע"ג ותרע"ד למדתי בקרמנצוג אצל "הגדול".

בחשון תרע"ה הגעתי לליובאוויטש ולמדתי חורף אחד אצל הרה"ג הרה"ח ר' שמואל מבוריסוב. אח"כ שנה אחת בשצעדרין תחת השגחתו של הרה"ג הרה"ח שאל דובער זיסלין זצ"ל.

משם חזרתי לזאל בליואווויטש, ובתחילת המהפכה האומללה נתגלגלנו לקרמנצוג ובשנת פ"א לרוסטוב, עד שסגרו שם את הישיבה והושיבו במאסר

את הרש"ג שהיה המנהל – פועל של ישיבת תו"ת ואותי שהייתי אז המזכיר של הישיבה ויחד אתנו גם את מ"מ הלפרין ואת ר' יהושע רוזנבלום.

נשארתי ברוסטוב שם נשאתי את אשתי הראשונה זעלדא ז"ל בת הרב ש"ז גרליק ז"ל, במשך כל שנות המלחמה (מלחמת העולם השנייה) הייתי בצבא, כשחזרתי בריא ושלם נשאתי בליניגרד את זוגתי אחות אשתי ציבי'ה תחי' לאוי"ט (ז"ל).

ומשם יחד עם ביתנו זעלדא תחי' (ע"ה) עלינו לאה"ק ביום כח' אייר תשכ"ז בשעה שתיים אחה"צ באותה שעה ששחררו את ירושלים עיה"ק תובב"א.

בכפר חב"ד נקראתי לשרת בקודש ללמוד עם התלמידים עולי רוסיה בישיבת תו"ת. החל מטו' כסלו שנת תשכ"ח היה לי בישיבה ב' כיתות אשר לימדתי בהם גמרא עם המתחילים וגם תוספות ומפרשים אחרים עם בני הכתה העליונה, כאן הועילו לי הרבה ידיעותיי בשפות לעז. כי בין תלמידי היו כאלו שלא ידעו כי אם את שפתם (אידיש – רוסית – אנגלית – ספרדית – צרפתית -)

וב"ה כי ראיתי הרבה הצלחה בלימודי עם הרבה עשרות תלמידים במשך כמו עשר שנים.

במשך כמו עשר שנים עסקתי בתרגומים עפ"י הזמנת הרב חדקוב יחי' (ז"ל) תרגמתי בעיקר את ספרי הרב ניסן מינדל יחי'...

(חלק מצוואת הרב נחום גורלינק עפ"י כתב ידו)

בית אבא

נולדתי בשנת תרנ"ט (האחד לחדש מנחם אב) האם שלי היתה אשתו השנייה של אבי... - האמא שלי - היתה בת משפחתנו - היא היתה מחותנת של בעל בתו הבכירה בת שבע.

לאחר שאמי נשארה ללא בעל והיא עודנה אשה צעירה אבל בלי איזה שהוא מקצוע כנהוג בימים ההם עברה לגור בבית אביה איש יודע ספר נשוא פנים שגר בעיירה מנטובקה, ג"כ במחוז קיוב, עיירה מאד קטנטונת אבל שמה הלך לה למרחוק, כי שם נגנז האדמו"ר הידוע ר' נחום מטשרנוביל נ"ע. והסבא הי' כנראה אחד מחסידיו או מחסידי בנו.

חוויות עם אבא

האבא שלי ע"ה הי' ג"כ חסיד של אחד האדמו"רים אשר היו נקראם "היהודים הטובים"

כוכו, בדיוק לאיזה מהם הי' שייך א ידוע לי), אבל בזכרוני נחקקו שני אדמו"רים מהם על יש שולחן ערוך ??, באונוטובקא בעת ביקורו של אבי ז"ל שם, ואני אז כבן ארבע או חמש שנים יושב על ברכי אבי בקרבת מקום לשני האדמו"רים שישבו בראש השולחן, לא הבנתי אז כלל מה קורה כאן. ישבתי בשקט ובנוח והסתכלתי בסקרנות לכל הנעשה שם.

זו היתה הפעם הראשונה (והאחרונה) בחיי שראיתי את המושג "שיריים" הנהוג אצל הגוטע אידן. (אני זוכר היטב כי שני האדמו"רים היו עוד צעירים לימים על אף הזקנים ושטריימליך שלהם) לאחר שטעמו שני האדמו"רים המכובדים את הדייסא השחורה והרחיקו את הצלחות קפצו החסידים כולם ששיבו ועמדו מסביב לשולחן ו"חטפו" בידיהם את מה שהשאירו אחריהם האדמו"רים - את ה"שיריים", אשר לסימן טוב יחשב לזה שזכה לטעום מהשיריים האלו.

אמא נישאת בשנית

אבל נחזור לעניננו, אשתו הראשונה של האבא אשר הולידה לו ארבעה בנים ושלוש בנות, חלתה במחלה קשה וממושכה והיתה דורשת טפול מיוחד, בעיירה לא הי' בית חולים ואפילו רופא לא הי' שם, היות כי אימי לא היתה עסוקה בשום דבר מיוחד, נפל עלי' הגורל לטפל בהרבנית החולה, ולטיפול כזה היתה אמי מאוד מסוגלת, כי היתה צעירה ובריא, ובעלת ידיים טובות, כל הוראות הרופאים קבלה ומילאה במלואם בהכשר גדול והיו הכל מאוד מרוצים ממנה.

כנראה שהטיפול הזה הקל ככל האפשר לחולה (ולכל בני הבית), אבל להציל את החולה כבר לא יכול, וכעבור זמן מה - כמה זמן לא ידעתי - והאבא נתארמל.

אחי

בעת היותה בבית הרב הראתה אמא, כפי שכתבתי, כושר רב בכל מעשי-ה. לבד היותה בכלל בעלת לב טוב ובעלת שכל טוב, ומצאה חן בעיני כל רואיה, יצא מזה שהאבא שלי האלמן למצוא בה את אשר הי' חסר לו - אשה טוב, ואם כי הי' באיזו עשר שנים או אפילו יותר מזה בהרחבה מבוגר ממנה, לא הי' זה עיכוב עבר האבא במצב בלי מוצא שבה הייתה נמצאת בעת ההיא. וכנראה שהזיווג עלה יפה, אבל לא לאורך ימים. לא עברו שבע שנים שלמות מיום שנולדתי והאבא חלה במחלת ממארת וכעבור לערך שנה נתארמלה אמי ונתייתמתי. ונשארוני אני והאמא שלי יחידים וגלמודים בלי משען ומשענה. כי האחים והאחיות שלי - הנשואים והרווקים - לחמו בעצמם מנלחמה קשה עבור לחם חוקם ולא היה ביכולת להחזיק אותנו.

בשנה הראשונה אחר פטירת האבא עלה בגורל אמי האלמנה להיות עוד הפעם עסוקה בטפול אחר אחי הרווק דוד בחור המשפחה שחלה בשחפת. בימים ההם היתה

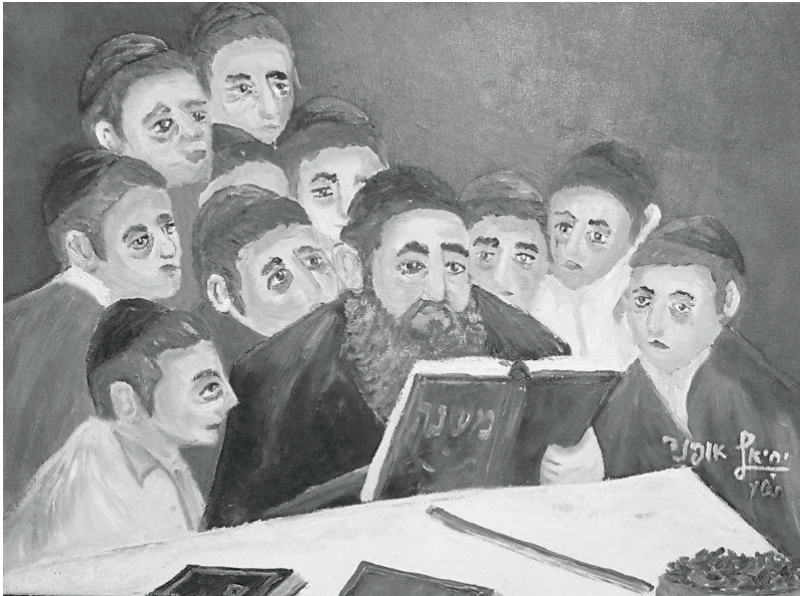

זו מחלתה ממארת מדביקה ובלתי נרפאת.

ונתחזקה אצל החולה במיוחד אחר פטירת האבא, אשר האהבה ביניהם אהבתו מאוד, ולא הי' יכול לנשוא את האבידה הנוראה הזאת. האבא נפטר בתחלת שנת תרס"ז (כ"ז חשוון) ובנו האהוב דוד נפטר אחריו בקיץ שנה זו. במשך הזמן שעבר מיום פטירת האב ועד יום מותו הי' אחי דוד נמצא במקום מרפא ביער האלונים הידוע "פושצא וואדיצא" שבקרבת העיר קיוב. ואמי - אם החורגת של דוד - היתה מטפלת בו עד רגעו האחרון. ואני נשארתי בעיירה. מצאו לי קורת גג אצל אחד הקרובים למשפחתנו

הגביר בראמסקר - הוא הי' החותן של דוד אחי אמי שמואל. היו לו ? שני בנים ובת אחת. הבן הגדול למד בבית ספר גבוה בקיוב. ושני הבנים הצעירים - שלמה יוסף בן השנתיים ואברהם (סענא) בגילי למדו בביתם באחד הבניינים שבחצר הגביר הגדולה.

כדי ללמדם שכר אביהם עבורם מורה שגר בבית הזה. גם אתי שתפו עמם ולמדתי כל הקיץ אצל המורה הזה, שלמה יוסף וסענא העדיפו לשחק בחצר הענק ועד כמה שהי' באפשרותם השתדלו להתרחק מהלימודים. המורה הי' איש צעיר בלי זקן, אבל, כנראה משהו ידע מהחומר שלימד. אמרו עליו שבצעירותו למד בגימנזי', אבל כשלח על המַחלקים נפל ושבר את רגלו, במשך שנה שלימה שהה בבית חולים וכשיצא משם כבר לא הי' יכול להדביק את הלימודים בגימנזי' ונשאר קרח מכאן ומכאן. ולא היתה לו האפשרות לעסוק במשהוא אחרת, כי אם להיות מורה. לא ידוע לי באיזו חומר הלימוד ועד כמה היתה לו ידיעה נכונה, אבל בתנ"ך וגם בדקדוק עברי שלימד כנראה היתה לו איזו שהיא ידיעה. עכ"פ אני למדתי אצלו בחשק, וגם הוא, בראותו שעם הנערים של בעל הבית לא יצליח בלימודו שם מעיני בי, ועסק עמי בעיקר כל היום, באותו זמן מצאו להם הנערים עסק אחר לעסוק בו, ואח"כ קבלו מכות נמרצות מאביהם, שממש פחדתי ממנו, כי הי' בעל גוף גדול וקולו קול הארי. ובכלל הי' כעין בעל אחוזה הנקרא "פריץ", כן מראהו החיצוני וכן במנהגו בבית. הוא הטיל על כולם את פחדו. אבל גם כבדו אותו, כי הי' איש יודע ספר וגם איש אמיד.

הימים הטובים במחיצת אבי

לא היו לי בחיי ימים טובים כאלו שעברו עליי מיום ידעי את עצמי עד שנחלה האבא שלי, שהם לערך ארבע או חמש שנים, האחים והאחיות היו בהרבה מבוגרים ממני אני הייתי הצעיר שבכולם ונולדתי לעת זקנותו של אבי. כמובן שהייתי האהוב והמטופל בבית. כולם השתעשעו איתי ושמרו על שפתי לשמוע את ה"חכמות" שלי, כנהוג אצל ילדים קטנים בכלל, ולספר אותם לכל הנכנסת בבית.

האמא, שהייתי בבית הילד היחידי שלה, ספרה לי כבר בגדלותי מה"חכמות" האלו (לפי דבריה אמר לה האבא ע"ה שצריכים לרשום אותם).

משחקי ילדות שאימי רשמה לעצמה

בימים ההם הי' מין שעשוע ילדותי כזה שאחד מן הילדים יצא מן החוג עמד לשאל את האחרים: איך אני נצב? על זה באה בכלל התשובה השלילית, כמו: הנך עומד כמו טיפש, כמו בול עץ וכהנה וצחקו כולם. והנה כשהייתי בן שנתיים או בן שלוש לערך - דרשתי פתאום מן האמא שהיא תמא מן החוג תעמוד ותשאל אותו

השאלה הזאת: איך אני נצבת?

מאד לא נעים היתה לאמא לקיים את דרישתי ולשמע ממני איזו תשובה שלילית וטיפשית, והתחילה להתחמק מזה. אבל אני דרשתי זה ממנה בתוקף עד שהתחלתי לבכות. אז אמרו לה הנשים שנוכחו שמה, תלכו, תעמודי, ותשאלי אותו, ומה בכך, הלא ילד פשוט ואין להיעלב מתשובתו.

בלית ברירה יצאה האם מהחוג, עמדה ושאלה: פעוטון שלי, תגיד לי איך אני נצבה?

על זה באה מפני התשובה: כמו אמא!

השובט הקטן

בהיות בן ג'-ד' קרה ונסענהו אני והורי לעיר שמורזטומאה (בעלאיע צערקוב) לחתונה של איזה קרוב. בעת הסעודה רבו ביניהם שני פעוטות. הם מצאו איזה קופסה וכל אחד החזיק בה בכל כחו ולא הסכים לתת אותה לשני. כמובן, הרימו רעש גדול ובכו הרבה בכי - לא יוכלו להרגיע אותם, עד שקמתי אני, התקרבותי להילדים, לקחתי מהם הקופסא הסרתי את המכסה, ונתתי לאחד את הקופסה ולשני את המכסה ונעשה שלום ביניהם. המסובים הגידו על זה ב?? גדול ראו כמו לא רק בן הרב, הוא כבר רב בעצמו, פוסק דינים ועושה פשרות ומביא שלום בין איש לרעהו.

עיירת הולדתי הוסטימל - זכרונות ילדות

מהעיירה שנולדתי בה - הוסטימל - עד העיר קיוב היו נוסעים בכלל בעגלה עד יער האלוניים "פושצא וואדיצא", לערך כחמשה ק"מ, כשקרה שגם אני הייתי בין הנוסעים הקיפוני הנוסעים המדוברים בשאלות משאלות שונות לשמוע את תשובתי.

פעם שאלוני אחד הנוסעים: תגיד נא לנו פעוטן לסוס יש שכל? השבתי כי שכל אנושי ודאי שאין לו. א"כ הוסיפו לשאול איך הסוס מבין שכשמרביצים אותו בשבט הכוונה שימהר את מרוצו, אולי להיפך רוצים ממנו שיחדול לרוץ ויעמוד במקומם. מספרים, שחשבתי מעט, אח"כ השבתי: הסוס אינו יודע כלל מה דורשים ממנו. הוא רץ פשוט משום שרוצה לברוח מהשוט המכאיב אותו, כי אין לו שכל להבין

שהוא קשור לשול, וככל שימהר לרוץ גם השוט ירוץ אחריו.

המלמד שלי

נשאר בזכרוני המלמד הראשון ר' שנה ע"ה, הייתי אז כבן חמש, ואולי יותר צעיר. החדר הי' כעין גן ילדים. כי היום עסקנו במשחקים שונים, ולעת ערב קודם חזרה לבית העמיד אותנו ר' שנה על המדשאה שעל ההר על יד ביתו והתחיל ללמד אותנו בעל פה ברכות שונות: איזו ברכה עושים על הלחם, על המים, על הברק ועל הרעם וכדומה. כולנו כאחד השבנו על זה בנגון, ואח"כ פטר אותנו הביתה. בינינו הפעוטות ישב גם הבן המבוגר של המלמד. הלוקה מעט בשכלו, אבל הי' בחור רגוע, לא הי' מתערב במשחקנו ולא נגע בנו. גם התלמידים הפעוטים התרגלו אליו ולא היו פוגעים בו.

חוגגים לי יום הולדת 3

זוכר אני ערב אחד טרם בקרתי עדיין בחדר, בבית לא הי' אף אחד לבד האבא שישב בראש השלחן, ואני על הספה משמאלו. נגדי על יד השלחן ישב המלמד ר' מנטל, המבוגרים שוחחו ביניהם ואני הייתי עסוק במשחקי. כנראה שהאבא נזכר שהיום הבא יום ההולדת השלשה או הארבעה - לא זוכר - שלי. ר' מנטל קם במלא קומתו, הרכין עצמו על השלחן לקח אותיו בידים הציע אותי על השלחן, וברצועה שבידו ספר לי בהלצה כמובן כאלו את מספר המכות כמספר השנים שמלאו לי, ועוד מכה אחת נופסות, בתור מקדמה כמו שמקובל להרים על כסא ביום הולדת. מובן שהתקוממתי נוראות נגד התקפנות הזאת והרימותי קולי בצעקה מרה: למה? במה חטאתי? בקושי עלה ביד האמא שלי, שנכנסה במרוצה, לקול צעקתי, להרגיע אותי.

מחלתו של אבי

כמעט תיכף אחר זה התחילו הצרות. האב נחלה במחלה ממארת וממושכת, הניחו אותו בביה"ח בקיוב (ויש לי תמונה מאותו זמן) הפרופ' ינובסקי נתח אותו, אח"כ עבר לבית אחי הבכור משה ושהה שם עד יומו האחרון. האמא היתה מטפלת בו ואני נשארתי בביתנו ?? אחד עם האח חולה-השחפת דוד, והאחות הרווקה אסתר לאה.

במשך חליו עלה בידי לבקרו פעמים אחדות, אבל אלו בקורים מאוד עצובים. זוכר אני אותי יושב על יד החלון על ברכי אבא בחדר הסמוך לחדר אבי המתינה וחנה לפנינו איזשהו ארון מתים רתום בסוסים (קטפלך) עובר על יד הבית. אני לא ידעתי מזה, אבל האמא השתררה בדממה בדמעות למראה נורא זה, ובזה הבנתי את יעוד העגלה הזאת ומה שמחכה לנו בזמן, כנראה, הקרוב. והדמעות נשתפכו מעיני - ג"כ בדממה - מאליהן.

פטירתו של אבי

בבקר סתוי אחד נתקבל מבקר מקיוב שנבא תיכף ומיד, האח החולה לא יכול לצאת מהבית, האח והאחים פרצו בבכי, ותיכף הכינו אותי לצאת לדרך, מהעיריה נסע עצמו אחד התושבים המכובדים ידיד-בית שלנו, ר' משה פיינשטיין ע"ה ??.

בעד שעה או שעתיים כבר היינו בקיוב והנה על יד בית אחי עומד הקפלך, שכבר "זכיתי" להבין את יעודו. הבית מלא מפה לפה, גברים ונשים שבאו לחלוק את כבודו האחרון להרב, שהי' בכלל איש ידוע בקיוב, ספרו לי שבעיתון הי' מאמר אבל מיוחד לכבודו.

הלווית אבי ז"ל

נכנסנו לבית. הנפטר על הארץ, תחת מכסה שחורה ומסובב נרות דולקים, מראה נורא עבורי בן השבע. כולם בוכים ומייללים וגם אני בתוכם.

את כל סדר הלוי אני זוכר היטב. ביום פטירתו של האבא (כ"ז חשוון תרס"ז) מלאו לו נ"ב שנים. זוכר אני את ההקפות שעשו בבית העלמין כנהוג אצל חסידי פולין. הקבר שלו הי' הרביעי מצד ימין ממצבתו של המלבי"ם ז"ל. במשך השנים - לערך בתחילת שנות הכ' העבירו את בית העלמין בקיוב למקום אחר, והודיעה הממשלה כי מי שברצונו את גופות קרובו לבה"ע החדש הרשות בידו. רציתי גם אני להעביר את קבר אבי ע"ה לבה"ח החדש וכתבתי לחברא קדישא בקיוב בבקשה לעשות זאת והבטחתי לשלם עבור זה במיטב כספי, ונתתי להם סימן כי קבר אבי נמצא מימין קברו של המלבי"ם, ואמנם הלכו וספרו את הקבר ולא מצאו אפילו את קבר המלבי"ם שעליו נבנה ביכ"נ גדול הגרמנים ימ"ש החריבו את כל בית העלמין עד בלתי הכיר אותו.

תיכף אחר ההלוי' נסענו כולנו - האחיות והאחיות, האמא ואני ישר לעיירה ושם ישבנו כל בני המשפחה "שבעה", כל ימי השבעה התפללו בבית ואני עם האחים המבוגרים הגדתי קדיש.

אחר שבתו משיבת שבעה חזרו האחים המבוגרים וגם האחיות כל אחד לביתו. ונשארת בבית רק האבא ואני. וכשחלה האח דוד והעבירו אותו לבית הבראה ביער האלוניים בקרבת העיר קיוב נסעה עמו האמא לטיפול ושהתה שם עד יומו האחרון, הוא מת באוה שנה בקיץ, אני לא יכולתי להיות עמכם, כי עלי הי' להגיד וגם ללמוד בהדר. בקיץ זה התחלתי ללמוד גמרא - בבא מציעא בפרק אלו מציאות.

אחר הליתו של אחי דוד ע"ה נשארו בבית שנינו - האמא ואני. חדר אחד השכרנו לבחורה רופאת שיניים - אידא איפובקנא וגרנוגרץ.
(פלא ממש, ששלשת המלים האחרונות נתקעו בזכרוני, והנני זוכר אותם מאד, בפרט כי הרופאה הזאת שהיתה אצלנו רק חדשים אחדים).

טלטולי החיים בילדותי

אח"כ החלו הטלטולים שלנו - שלי ושל האמא. כי לא הי' לנו במה לחיות, במלא מובן המלה. כל הקרובים שלנו, אנמשים טובים וידידותיים, בקושי החזיקו את משפחותיהם הם, מי בקיוב, ומי במקומות אחרים.

באה השעה לאמא לדאוג ע"דעתידי הרוחני, אני צריך למנהיג ומדריך שלא אשאר בור וע"ה כל ימי וגם האמא בעצמה נשארה בלי משען ומשענה.

והנה רצה הגורל ובכפר אחד (מיכילובקא הנזכר למעלה) הרחוק ממקומנו אלפי ק"מ נפטרה פתאום בזמן הזה הרבנית והשאירה אחרי-ה חמישה ילדים, הגדולה ביניהם היא בת 15 שנים והפעוט - בן חצי שנה. בדחיפות התחילו לחפש אחר אמא חורגת שתטפל בראש המשפחה הרב ובמשפחתו כולו.

בן אחיו של הרב הזה נתקבל באותה העת לרב העייר הוסטמל במקום האבא ע"ה שלי וגם קנה מאתנו את הדירה.

(אגב אורחא - הוא לא הי-ה הרב היחידה בעיירה כי תיכף אחר פטירת האבא, אשר הי' אוהב ומקובל על כל הקהילה, התחילו המריבות בין מצדדי הרב הנ"ל שהי' כנראה חב"די ובין חסידי פולין החולקים עליו.

תוצאת מכל זה היתה שבמקום רב אחד נכתרו בעיירה שני רבנים בעלי משפחות גדולות ועניים מרודים, כמובן.

הרב הזה הוא ששידך את האמא שלי לדודו הרב ממיכילובקה. החופה נעמדה בביתו של הדוד שלי ר' יעקב שנירקמן בקיעוו. ושם הכרתי לראשונה את המיועד להיות אבי-חורגי. את החופה לא ראיתי כי השתדלו להטות אותי הצידה - באיזה מן החדרים ושם העסיקו אותי עד אחר גמר כל הטכס, המאד לא נעים עבורי.

מיכילובקה העיירה בה בגרתי

לכפר מיכילובקה הגעתי יחד עם האמא שלי כשהייתי בן שמונה שנים, לאחר שבשנה שעברה נתייתמתי מאבי ע"ה, הרב בעיירה קטפטעקע הוסטופול, אשר בקרבת העיר הגדולה הוסטפל.

רקע על הכפר שבו גדלתי ובגרתי:

בדרך לחצי האי קרים הרכבת עוברת על יד תחנה קטנטונת "פרישוב" בקרבת העיר מליטופול מאונך למסילת הברזל בריחוק כשבעה קילומטרים נמצא הכפר מיכילובקה, הכפר הזה מצטיין בגדלו - לערך כשלשים אלף תושבים, רובם ככולם איכרים עובדי אדמה. שטח הכפר הוא לערך 64 קילומטרים מרובעים, והוא אחד הכפרים הגדולים שליהודים הורשה לגור שם.

תיכף בכניסה לכפר מצד מסילת הברזל התיישבו 200 משפחות יהודים. העסק העיקרי שלהם - יצוא תבואה לחו"ל ? ? ? , שגדלו האיכרים באדמה השחורה המעולה של טברי-ה (כך נקרא הפלך כולו בימי הצאר), וגם מסחר בכלל. בשוק נמצאו בבעלות היהודים חנויות לכל מיני מצרכים הדרושים לתושבי הכפר ובכללם גם המכוונות והאמצעים היותר מודרניים בשנים ההן לעובדי אדמה. הקונים הם לא רק תושבי הכפר אלא גם - ואולי בעיקר - תושבי המושבים הרבים של הגרמנים שמסביב לכפר.

הקהילה הקטנה הזאת היתה מסודרה היטב, היו שם בית הכנסת, רב, שוחט ומוהל, מקוה כשרה, חדרים.

בימים ההם - לערך כשבע שנים עד המלחמה העולמית הראשונה היו

החיים בכפר טובים מאד. היהודים בכלל היו אמידים ומהם גם עשירים ממש. צרכי החיים היו זולים ביותר. הנצרך היחידי בין היהודים הי-ה אולי הרב ומשפחתו, וגם הם לא היו לא רעבים וגם לא ערומים.

תושבי הכפר האיכרים המפוזרים בשטח כה גדול גם הם לא ידעו חסר. הבית שלהם היו מקובעים היטב, מראה מרהיב עין היה לראות את הרחובות הרחבים וגני הפרי, הקילומטריים בחצרות שלהם הפירות והירקות היו מהמעולם ביותר, יכול התבואות והפירות אחד הגדולים בארץ.

האויב העיקרי הנורא של האיכרים היתה "הטיפה המרה", אבל אותם עובדי אדמה שהיו שומרים את עצמם מלשתות לשוכרה, והיו מסורים לעבודתם, קבלו את שכרם במלואו, החצרות היו מלאים חפצי עבודה מעולם מהחדושים ביותר, גם סוסים גם בהמות ושאר בעלי חיים לאכילה וגם כסף לא היו חסרים להם.

הקהילה היהודית במיכילובקה חיתה בשלום עם שכני-ה הרוסים, ובפנים הקהילה היתה חופשית לחיות לפי רצונה וחפצה באוטונומיה מלאה, אף אחד לא תקע את חוטמו בין היהודים להתעניין בעניניהם החומרים והרוחניים.

הפלך "טברי-ה" הי-ה שם לא כל כך טוב בין היהודים החרדים בארץ, שמעו הולך למרחוק שהוא מושב של יהודים פשוטים, עמי הארץ, לאו דוקא שומרי מצות בהידור, ואפילו לא כל כך בהידור. ובכל זאת בשבתות ובימים טובים, שלא לדבר על ימים הנוראים, היה בית הכנסת מלא מפה לפה, היהודי היחידי שהתבלט בזה היה הרוקח הזקן, שבכל ימות השנה לא הי' נראה בביהכ"נ, אבל ביום כפורים אף הוא לא יצא מביהכ"נ עד אחר תפילת נעילה.

לא היתה בכפר משפחה יהודית שבניהם לא למדו בחדר, לכה"פ בשנותיהם הילדותיות. על זה פקח ביחוד הרב ע"ה, אבל משהגיעו לעונת לימוד בגימנסיה היו הבנים הבוגרים נוסעים ללמוד בערים מליטופול, חרקוב וכו'.

הכפר הזה מיכילובקה השאיר זכר גם בתולדות היהודים ברוסיה. אחד הילודים

בכפר הזה הי-ה המשוור היהודי הידוע שאול צרניחובסקי שלא כבן-גילו ח.ג. ביאליק, לא למד שאול בישיבה וידיעותיו ביהדות היו קלושות מאוד. במקצועו היה רופא, את הרפואה למד באחת ארצות אירופה, אבל זמן מה שימש גם כרופא הכפר. אשתו לא היתה יהודי-ה וכל יהדותו התבטאה - לפי דבריו הוא עצמו - בזה שכל ימיו היה מפחד... מכלבים.

אמי ז"ל מוסרת נפשה על חינוכי

בשלב המעבר שלי עם אמי לכפר מיכילובקה מתחיל הסיפור ע"ד הגבורה והאומץ ומסירות-נפש של "אמא יהודי-ה" - א אידישע מאמע - המוסרת נפשה עבור עתידו של בנה יקירה.

באותו זמן מצבה הכלכלי של אמי אחרי פטירת האבא ז"ל הי' נורא ממש, כי לא הי-ה לה שום מקצוע, ולעבודה גסה פיזית לא היתה מסוגלת כלל, נוסף לזה הדאגה עבורי, להאכיל ולהלביש, והעיקר שבעיקרים, לשום עין עלי בענין הדרכי, ללמדני תורה וד"א ולגדל אותי בדרך התורה והמצוה, כאן לא כל הרוצה ליטול את השם נוטל.

אבי חורגי הרב אברהם אליהו נימרק זצ"ל

באין ברירה הסכימה לשאת בעול כבד של טיפול במשפחה ברוכת ילדים, ואנו נוסיף מעצמנו, וה' הצליח דרכה, להנשא לאיש מאד מכובד, נחמד ונעים, רב מורה צדק, בעל מדות טובות, פועל ישועות בקרב עדתו, איש חב"די, מסור ונתון בכל לבו לכ"ק אדמו"ר הרש"ב נ"ע, ואח"כ לבנו כ"ק אדמו"ר הריי"צ נ"ע, הוא אבי חורגי הרב אברהם אליהו נימרק ז"ל, אשר מ"כ ברוסטוב בקרבת האהל של הרש"ב נ"ע.

בתו היא אחותי החורגת הרבנית רייזל ננס ז"ל אשתו של איש המסירות נפש ר' ליזר ננס זצ"ל

השנים הבאות הראו עד כמה הצליחה אמי בפנייתה למשפחה זו. בעלה הרב כבד אותה מאד והשתדל ככל האפשר להקל עלי-ה את עולה. גם הילדים בני המשפחה אהבוה וכבדו אותה כל ימי חי-ה.

בנוגע אלי השיגה אמי את כל שחלמה על זה. אנכי נתתי בידי נכונות בכל האופנים, היינו ידידים גדולים, פשוט אהבנו איש את רעהו. אנכי ראיתי בו איש

חסיד מאד ישר. כל הנהגותיו היו ראויים ללמוד מהם אך טוב. לא זוכר לראות אותו כועס ורוגז, כל ימיו היו נתונים לתורה ועבודה וגמילות חסדים, לעשות ליהודי טובה, לא הי' קשה לו לעמוד בחצי הלילה ולילך בחשך ובקור, על אף חלישותו.

סדר היום שלו הי': בצהריים הי' שוכב מעט לישן. כשקם עסק בעסקי הבית או פוסק שאלות וכהנה. מאוחד בלילה, לערך בחצות, כשכל בני הבית היו שוכבים כבר על מטותיהם וישנים הי' מתחיל ללמוד (גמרא ופוסקים) ובקול רם, והי' לומד כל הלילה עד הבקר ממש.

בתחלת בואי עם האמי למיכילובקא בחורף תרס"ח, היתה לנו לדירה ביקתה כפרית, שהתנדב אחד הבעלי בתים החשובים (לולרובנק) להעמיד לרשותנו בחצרו. לבד התנור הכפרי הגדול שעמד בפרוזדור, היו בבית רק שני חדרים - הגדול, תיכף בהכנס לבית, ועוד חדר אחד קטנטן כעין חדר המטות. אנכי ישנתי בחדר הגדול, והרב למד ג"כ בחדר זה. אבל גם האור מהמנורה (?? ??) שעמדה על השולחן וגם קולו של הלומד לא הפריעו לי כלל, ובמשך הזמן הורגלתי לכל זה עד ששנתי ערבה לי תחת נגונו של הלומד.

בבקר השכם הי' לומד מעט לקוטי תורה ומתכונן לתפילה, הולך להתפלל לביהכ"נ היחידי שנמצא בריחוק מקום וחוזר הבית קרוב לחצות היום.

תיכף בבואו התחלתי ללמוד אצל המלמד היחידי שהביא מאיזה מקום הרב בכפר. איך ומה למדתי לא זוכר, אבל כנראה שהמלמד לא סיפק אותנו בידיעותיו. ובקיץ הוחלף במלמד אחר, וזה המלמד השני הי' ממש פניניה ומציאות גדולה עבורי.

המלמד ר' מנוס

בכפר חיתה משפחה כבודה וראש המשפחה הי' ישיש מאוד מכובד, הוא הי' גם למדן גם משכיל, וכנראה היתה לו גם סמיכות לרבנות, כי בזמן העדרו של הרב (כשנסע באחת השנים לליובאוויטש על חג השבועות ושהה שם איזה זמן) השאיר אחריו לעסוק בעניני הרבנות (סדור קדושין ותשובה על שאלות שונות) את המלמד ר' מנוס. במה עסק ר' מנוס בצעירותו איני יודע, אבל בזמן המדובר לא הי' לו כל צורך לעסוק במה שהוא, כי בני משפחתו אנשים אמידים, היו באים אליו והחזיקו אותו בכבוד גדול.

אבל לו נמאסה הבטלה, וביזמתו הקים חדר מפואר והרהיטו בספסלי לימוד

כבחדרים המתוקנים, למדתי אצלו כשנתיים, והוא העמיד אותי על רגלי בעיני דקדוק, בלמודי תנ"ך וכו', וגם בלמוד גמרא. בלמוד זה האחרון הייתי אצלו, כנראה, התלמיד היחידי, הוא הי' מלמד מצויין, ידע היטב ללמד חשבון ועברית ואף את השפה הרוסית ידע על ברוי', דבר נדיר מאד בזמנים ההם.

הלימודים בחיידר

מאד מענין סדר היום של החדר שלו. הוא ידע היטב את אשר לפניו, הוא ידע כי התלמידים, במספר לערך כחמשה עשר ילדים בני 8-12 שנים כשיצאו מחדרו ילכו ישר לבית ספר חילוני, בכלל לגימנזיה בעיר הקרובה מליטופול,ומהרה ישכחו את כל מה שלמדו אצלו, אז השתדל להותיר להם לזכרון לכה"פ את אותו המעט שאפשר, ושיהיו צריכים לו במשך חייהם ?? יהודים, באופן כזה שכשיבואו בזמן מן הזמנים לביהכ"נ ידעו מה עובר שמה ויוכלו להתפלל בסידור או במחזור.

ע"כ הנהיג שבבקר השכם, תיכף בבואם לחדר יתפללו הנערים כמו בביהכ"נ, היינו אחד מהם יהי' לחזן, יתפלל לאט לאט בקול רם, ושאר התלמידים יתפללו יחד עמו.

יותר מזה. על התלמידים היותר מבוגרים צווה להעתיק במחבורתיהם את הפרשה הראשונה של הסדרה השוטפת, ולחזור בעל פה על התנועות והנקודות הנכונות. וכל יום שני וחמישי קראה אחד מהמתפללים (בתור) כמו שקוראים בתורה והוא תיקן את השגיאות. באופן כזה למדנו כולנו לקרא את העברי הנכונה, מלעיל ומלרע, וגם נעשינו בעלי קריאה, לא ידוע לי מה יצא מזה אצל שאר התלמידים אבל אני נעשיתי בעל קריאה על כל ימי חיי וקראתי בתורה הרבה עשרות שנים.

וכאן המקום לספר דבר מענין.

הילד עולה למפטיר

כפי שספרתי כבר, נתייתמתי מאבי ז"ל בהיותי בן שבע שנים. בתחילת החורף שנת תרס"ט מלאו שנתיים ליום זה. הפעם נפל יום היאצ"ט אחרי אבא ביום שבת קדש פ' חיי שרה. היות כי לעלות לתורה לא יכולתי מסיבת קטנותי, החליט, כנראה, אבא-חורגי יחד עם המלמד ר' מנוס, כי יש לי האפשרות להפטיר בשבת זו (לפי הדין שלהפטיר בעשרה יכול גם קטן), כמובן שר' מנוס הכין אותי לזה היטב, כי ההפטרה המתחלת "והמלך דוד זקן" היא די גדולה. ועמל המסכן עלי זמן רב עד שלימד

אותי את הלשון הנכונה וגם את מבטא התנועות המקובל והנכון, והנני מוכן לעלות לתורה בביהכ"נ ולקרא את ההפטרה.

ולפתאום נמצא שיש עוד מתחרה לי בשבת זו. היה זה חתן, שגם, כנראה עמלו עליו לא מעט עד שיוכל לקראת ההפטרה, והחתן ובני משפחתו דרשו לו את הזכות להפטיר.

למי פונים בשאלה כזו? כמובן לרב הכפר (הדבר ? לא כ"כ נעים לו) אבל אחרי יעוץ עם הגבאי - איש יודע ספר ומכובד מאד, מר פריד ע"ה, אחרי מחשבה קלה, פסק הרב בכל זאת שהיות שהיום - כ"ז חשון - הוא לא ממש יום היאצ"ט שלי, וסתם

לעלות לתורה איני יכול מפני קטנותי, זכות הקדימה שלי היא, ונשתתקו הטענות של החתן ומשפחתו.

אני זוכר היטב איך העמידו ספסל קטן אצל הבימה, עליתי עליו מוכתר בטלית גדולה וברכתי על התורה ובקול מצלצל קראתי את כל ההפטורה הגדולה בדיוק גדול גם העברי בנוגע לעצם וגם לטעמים. ואני אז בן תשע שנים וכמעט ארבעה חדשים! דבר נדיקר מאד לא רק בכפר כמיכילובקא!

כמובן שהי' זה בעיקר הודות לאומנתו הגדולה של המלמד ר' מנוס, הדבר הפך לשיחה בקרב כל הקהילה.

כשפניתי לרדת מהבימה הספקתי לראות בחטיפה את האמא עומדת נגדי בעזרת הנשים ומנגבת את דמעותי-ה מעיניה המלאות גאווה על ילדה הקטן וכואבת מצער על היתום הקטן.

הצלה ממות

כשהייתי בן 9 נצלתי ממות באופן טבעי ועל טבעי.

שנתיים לאחר שנתייתמתי מאבי ז"ל הרב דק"ק (הוסטובל?) שבקרבת העיר קייב, ביקרנו אני ואימי בבית קרובי בעיר הזאת היה עלינו לעשות דרך רחוקה מכפר מיכילובקה שבקרבת העיר מליטופל (פלך טבריה) ששם גודלתי ע"י אבי חורגי הרב רא"א ניימרק.

כנראה שלאימי היה איזה ענין לסדר בנוגע לירושה שנשארה אחרי פטירת אבי ז"ל. אמי לקחה גם אותי ושהינו שם זמן מה. זכורני שבקרנו את הרה"ר של קייב ש.ז. אהרנסון.

באחת השבתות יצאתי עם בני דודי בני גילי, הילדים של אחותי הבכורה בת שבע הי"ד, האבן השואבת של העיר היפה והגדולה היה רחוב (קרישצטיין?)

עמדנו כולנו על המדרכה והבטנו על חלונות הראווה המופלאים מבלי משים ירדתי מהמדרכה להתבונן באיזה דבר שעניין אותי, באותו זמן עברה שם מרכבה מהודרת רתומה לסוסים, ומשום שהייתי נמוך העגלון לא ראה אותי, והנה אני מתחת לרגלי הסוס הדוהר, שהעיפה אותי כעשרים מטר לכיוון המדרכה שממנה ירדתי, יצאתי ללא פגע.

מרוב בהלה, הפסקתי לנשום למספר רגעים התחלתי לקפוץ וכו' כדי להחזיר את נשימותי, חברי חשבו שנטרפה דעתי.

לאחר שבדקו אותי וראו שהכל בסדר, שבנו לביתי ולא סיפרתי לאימי על המקרה שיכל להסתיים באסון.
ברוך הטוב והמטיב.

בוחנים אותי בגמרא

בחדר זה למד יחד עמי גם נכדו של המלמד ר' מנוס - זוסיא שמו, נער לערך בגילי, די מוכשר. הי' לנו ספר לימודים ידוע בחשבון מלא תרגילים מאד מסובכים. עשינו שנינו לחוק לכנוס להנאתנו בשעות העבר לחדר ולפתור את השאלות השונות והמשונות שבספר. זה הי' לנו גם משחק וגם תענוג גדול - מי מאתנו יפתור נכון את השאלות במוקדם. וכן עברנו על כל הספר מתחילתו ועד סופו, לא היתה

אף שאלה אחת הכי קשה שלא פתרנו אותה.

אבל בנוגע ללימוד הגמרא, כנראה, שלא הי-ה לי רע. וזה הדאיג מאד את אבי-חורגי. גם המלמד ר' מנוס הביע את דעתו שבלמוד ?? כזה לא אוכל להתקדם. והתחילות ההתוועדות ע"ד הנחיצות לשלוח אותי לאיזו שהיא ישיבה. מאד לא רציתי להפרד מאמי, אבל הרצון להעשות בן-ישיבה ("א ישיבה בחור") גבר לעת עתה על געגועי.

אגב אורחא המלמד רצה לנסות אותי בלמוד לעצמי (מאכען זאלווענוש), היינו: שאכין את שיעור הגמרא העומד לפני - בעצמי, טרם שנלמוד איתו יחידי. עד היום לא אוכל להבין את ר' מניס, למה בחר לזה בגמרא כה קשה כמשנה ראשונה בפרק הזהב. ללומדים ידוע שכל הענין של כסף ופרות - הוא ענין מופשט לגמרי, שקשה להסביר אותו לילד בן עשר שנים (שלא לדבר להכין אותו בעצמי). ישבתי אז על המשנה הזאת זמן רב; הבנתי את פירוש כל המלים את השכל המונח בהם לא יכולתי לתפוס בשום אופן איך להבין את זה שהזהב קונה את הכסף והכסף אינו קונה את הזהב?

בבושת פנים הוכרחתי להודות לר' מנוס שלא הבנתי במשנה אף מילה אחת. אז הסביר לי את תוכן הענין, תומ"י תפסתי את הנקודה העיקרית, והכל בא בשלום.

הישיבה בניעזין

הנסיעה לנזין

ישנה בדיסנא עיר פרובינצאלות - נזען שמה, אם לנסוע שמה ברכבת המרחק בינה ובין העיר קייב הוא חמש תחנות. זוהי עיר די גדולה, אומרים שהרחוב העיקרי שלה תפס באורכו שותת. עד המהפכה גרו בה הרבה יהודים. הרב שלה הי' ר' מנחם מענדל חן הידוע, שלבסוף נהרג באמצע הרחוב ע"י גזלנים, כשהי' בדרכו למפקד ? שבאו העירה בזמן ה??? היהודים תושבי העיר ?? האלו גזלום, ?, הרגום ועינום באכזריות נוראה, תנצב"ה והי"ד.

השנים האחרונות שלפני מלחמת העולם הראשונה הי' לערך שנים שקטות. והחיים נמשכו בהם כדרכם. בעיר נזין, כמו כמעט בכל עיר ועיירה בימים ההם, והנה רצה הגורל שבאמצע הקיץ תרע"א נסע בחור אחד (מורה במקצועו) לעיר סענא שברוסיא הלבנה, לחתונה שלו. היות שבדרכו עובר במסילת הברזל לא רחוק מעיר נזין, הסכימו ההורים שהבחור החתן הזה ילווני עד אחת התחנות הגדולות שבקרבת תחת נזין. ומשם איכשהו אמצא את דרכי לנזין בעצמי.

נא לזכור כי העומד להעשות בן-ישיבה הזה טרם מלאו לו אחת עשרה שנים, הולך הוא לנסוע לעיר נכרי-ה לו מכל וכל, אין לו שם לא קרוב ולא מודע, ועצם הנסיעה ברכבת הנמשכת שלשה ימים, והיה על אחריותו כמעט המלאה, ועוד זאת - חלק מהנסיעה עליו לעשות לבד לגמרי בלי ליווי איזו שהוא מבוגר.

אם לשים כל זאת נגד עינינו, לא נחדל להתפעל מגודל המסירות נפש של האמא היהודי-ה, זוהי אמי ע"ה. שגודל התשוקה ללמד לבנה תרה גדלה אצלה עד כדי כך, שהסכימה להנתק מבנה יחידה (כמעט) על מי יודע כמה זמן, ולתת לו לנסוע דרך כה

רחוקה כמעט בעצמו, ולהמצא בין אנשים זרים לו מכל וכל - העיקר שילמד ויגדל בתורה, עלי לומר בפה מלא ??? ?? שבזכות נשים צדקניות כאלה זכיתי לטעום טעם התורה, והגעתי למה שהגעתי. יהי זכרה ברוך!

אני נשלח לישיבה בנעזין

כשנתקבלה ההחלטה הזאת החילו אותי לדרך. יום-יומיים עד הנסיעה הי' עלי לסובב הכפר, לבקר אצל בעלי בתים ידידים ומכרים, להודיע להם שהנני נוסע ללמוד לישיבה וע"כ באתי להפרד מהם ולבקש ברכתם. כמובן קבלו אותי בסבר פנים יפות, ברכוני בהצלחה וגם נתנו לי עצות טובות איך להתנהג בדרך ובמקום המצאי, ונמצאו בינים גם כאלו שהעניקו לי מתנות קטנות.

אמי לוותה אותי בעגלה עד תחנת הרכבת פרישוב, הושיבה אותי ברכבת ואמרה לי: העיקר שלא תבהל בדרך, תדע שבכל מקום תמצא, שם ישנם יהודים שודאי יהיו לך לעזר לעת הצורך.

כשזזה הרכבת הצצתי בחלון וראיתי את אמי עומדת ומשתפכת בדמעות, והתחלתי גם אני לבכות

בדרך הוצרכנו להחליף שתי הרכבות פעם שלוש תחנות גדולות ומסועפות, בחרקוב, בווארשבא, ובמאווץ. עד וורושבא נסעתי בלוויית הבחור החתן, ובמאווץ ירדתי מהרכבת, חפשתי ומצאתי בעצמי את הרכבת האחרת העוברת על התחנה נזין.

מגרשים אותי הילד הקטן מהרכבת

כששאל אותי פקיד הרכבת עם מי אני נוסע, ואמרתי לו אני נוסע לבד, בעצמי, דרש ממני לשלם נוסף על רבע הכרטיס שהיה בידי, כי כן הוא בחוק: בלוויית מבוגר עבור הילד - משלמים רק רבע ממחיר הכרטיס המלא, אבל אם יקרה שהילד נסע בלי לוויית מבוגרף עלי ולשלם את כל מחיר הכרטיס במלואו. ולי לא הי' כל כך

הרבה כסף לשלם לו. אמרתי לו שכסף אין לי ושעוד מעט וארד בתחנה נזין, ועזב אותי לנפשי.

והנה התחנה נזין, זה ה' כבר בבקר יום השלישי מאת צאתי מביתי. ירדתי עם המזודה הקטנה שלי (קופסה כתומה ? בגודל לערך חצי מטר - עובי) מצאתי עגלון ובעד פרוטה קטנה הביא אותי לבית של הרב.

נכנסתי לבית ומצאתי את הרב יושב על יד השלחן ולומד עסבחור (כנראה - יורה דעה) מסרתי לו את מכתבו של אבי-חורגי הרב והשבתי על שאלותיו. אח"כ אמר לי: טוב, לעת עתה תשעשע, ולעת ערב אקח אותי אתי כשאלך לישיבה לסיום. וכן עשיתי בבית היתה הרבנית וילדה הבכור הקטן.

אחר זמן מה נכנס אחד מבחורי הישיבה המבוגרים לאיזה צורך, ואמרה לו הרבנית: כשתלך לישיבה קח אתך את ה"בחור" הזה, הוא בא הנה ממקום רחוק ללמוד בישיבה.

עברנו את השוק עד אשר באנו לביהכ"נ "גמילת חסדים", זו היתה הישיבה. היום לו לא למדו בישיבה, כי יום טוב הוא לבחורים. היום בערב יהי' טכס סיום מסכת גיטין.

בדרך ספר לי הבחור כי בישיבה לומדים לערך ששים נערים, בשתי כתות הנקראות שלחנות - שלחן קטן (קליינטיש) לילדים עד גיל בר-מצוה לערך, ושלחן גדול (גרויסטיש) לנערים יותר מבוגרים עד גיל שבע עשרה - עשרים. כמעט כל הנערים הם מקומיים, מעטים המה הבאים ללמוד מחוץ לעיר; הישיבה תופסת מקום במחלקת הנשים בבית הכנסת, עד חצות היום הוא השיעור של השלחן הקטן ובערב - השיעור של שולחן הגדול, הבטיח למצא לי אכסניא וגם "ימים" לאכול, בכל יום השבוע אצל בעל הבית אחר. שאל אותי לשמי, מאין באתי, מי הם הורי, ומה אני יודע ללמוד. אל תדאג, אמר לי, נסדר לך אי"ה הכל על הסדר היותר נכון העיקר שתרצה ללמוד, כי ראש הישיבה יקובסקי הוא מלמד טוב ואיש טוב, אבל קפדן גדול, ועם העצלים נוהג בתקיפות.

תוך כדי דיבור, באנו לחצר בית הכנסת והנה שם נערים רבים משתעשעים, רצים איש אחר רעהו, קופצי על כתפי איש אחיו. וכן הלאה. הרעש והמהומה גדולים. אותי קבלו בידידות, נתנו לי שלום, הרבו עלי שאלות והכניסו אותי למשחק. אבל היות שהייתי בדרך שלשה ימים שלמים וראשי עלי סגלגל, התחמקתי מהם, מצאתי לי מקום מיוחד ישבתי בשקת והתבוננתי לזה שנעשה מסביבי.

בין כה וכה עבר היום והתחיל לערוב, במחלקת הנשים של ביהכ"נ העמידו שלחנות עם כיבוד, כנהוג, והתחילו האורחים להתאסף, כשבא הרב עמדנו כולנו על רגלנו. ראש הישיבה סיים את המסכת גיטין ואח"כ התחילו לנגן. אחד השירים היה "למדני", כמו: אחד מי יודע, אחד אני יודע, אחד החופר בורות שיחין ומערות, והפזמון מסיים: תנו, תנו רבנן קדמנא ובתרייתא, בריך הוא רחמנא דיהיב לן אורייתא. אח"כ שרו זאת הבית השנים: שנים מי יודע וכו' שנים אוחזים בטלית וכן הלאה.

כשבאו למספר שבעה - שבעה מי יודע וכו' שבעה דברים בגולם. העיר הרב הגאון ז"ל: הלא כתוב במשנה (אבות פ"ה, ז) וחילופיהן בגולם, למה להתחיל בשבעה דברים בגולם, יותר טוב לשיר ז' דבר בחכם.

הייתי מאוד מאוד עייף מהדרך הרחוקה, והיתה לי סחרחורת נוראה, כל מה שעבר כאן לפני נדמה לי כמו בחלום, ובכל זאת תפסתי את דברי הרב ז"ל וזוכר אני אותם עד היום.

ההמשך של השיר הנ"ל הוא:

שלשה שאכלו כאחד, ארבעה אבות נזיקין, חמשה תמין וחמישה מועדין, ששה דברים מקולי ב"ש, שמונה שרצים האמורים בתורה, תשעה חנויות מוכרות בשר שחוטה, עשרה יוחסין עלו מבבל. וכן הלאה.

הלילה הראשון בישיבה

אחרי גמר הסיום, קרא אותי הרב אליו, הציג אותי בפני ראש הישיבה ובקש ממנו לקרב אותי ולדאוג לי.

ראש הישיבה קרא לאחד הבחורים המבוגרים וצווה עליו לסדר לו מקום שינה ללילה זו ואח"כ למצא לו מקום קבוע ללינה, וגם "ימים" לאכילה.

בלילה זה הראשון ישנתי פה בביהכ"נ, איך שהוא סידרו לי מקום לישון ובהיותי מאוד עייף ערבה עלי שנתי ולמחרת בבקר קמתי כבר הרבה יותר מרוענן, אבל הטורח מטלטול הדרך הסחרחורת נמשכה עוד ימים מספר.

למחרת מצאו לי אכסניא, לדעתי, מאוד טובה. זה ה'י מעט רחוק מהישיבה אבל התנאים היו מצוינים.

בעלת הבית היתה אלמנה
אומללה עם שלש בנות מבוגרות,
הבית הי' די גדול, כנראה שבחיי
בעלה היו חיי המשפחה די טובים,
אבל עם פטירת הבעל והאב חרבה
עליהם עולמם.

בעלת הבית, אישה עדיין לא
זקנה, נשארה בלי משען ומשענה,
כי לא הי' לה שום מקצוע, וכן גם
הבנות, שלא הי' להן כל תקווה
להנשא, מהעדר הכספים הדרושים לזה. גם בעלת הבית וגם בנותיה היו אנשים
טובי לב אבל מאד אומללים. אני בלבי הילדוטי הבנתי כל זה היטב ולבי עלי דוי
עליהם ועל גורלם המר.

הבית הי' נקי ומסודר היטב, אחד החדרים הגדולים הי' בשכירות של איש
באמצע והי' האיש מוזר בודד, עד היום לא ידעתי את טיבו. החדר הי' ריק אבל
רהוט אולי מטה וכסא, בשקים נפרדים היו מוטלים על הרצפה (ממש) ובהם כל
מיני מאכל לבישול. הי' שוקל לבעלת הבית את הצורך לארוחה שלו, האם גם בעלת
הבית ומשפחתה נהנו מהארוחות האלו לא ידוע לי.

כדי שלא למות ברעב ממש עסקה בעלת הבית באפית לחם. הספה הנוקשה
שעליה ישנתי עמדה במטבח בין הכותל ובין תנור האפיה הגדול. כשקרה שבאמצע
הלילה פתחתי את עיני, ראיתי תמיד את אותו המחזה: בעלת הבית מקפיצה בידיה
את הבצק של לחמי-הדגן שאפתה. ודמעותיה נוטפות בלי הרף לתוך העריבה.
הבנות הלכו בטל, כי לא ידעו שום מלאכה ומלאכה גסה לא היו יכול לעשות.
התשלום בעד מקום לינתי הי' רובל אחד לחדש. אבל נמצאתי בין אנשים טובי לב
ובנקיות, ובחורף הי' לי די חם. לבד הלינה לא הטרחתי על מישהו בשום דבר.

אכילת ימים בישיבה

אכלתי "ימים", כלומר כל יום ראשון אצל בעה"ב אחד, כל יום שני אצל אחר וכן
הלאה, האכילו אותי רק ארוחת בוקר וארוחת ההרים. בערב הביאו לישיבה ככר
לחם ומלח. ישבנו אצל השלחן וקיימנו בפו"מ את המונח "פת במלח תאכל", כל

אחד את פרוסתו שניתנו לו.

ביום הששי לא למדו בישיבה, ראש הישיבה חילק בעצמו לכל אחד מהתלמידים שבעה קוביות סוכר על כל השבוע.

לא הייתי רעב במלא מובן המלה, אבל גם שבע במובן הם יכול לבקש ג"כ לא הייתי. תושבי העיר בכלל היו אנשים ישירים וטובי לב אבל עניים מרודים. ובהרבה בתים עיקר האכילה הי' בבקר דג מלוח ומלפפונים (מלפפוני נעזין הידועים בכל הארץ) וכוס תה. בצהריים איזו שהוא מאכל. אבל לי הי' כל זה די.

את השבתות בקיץ ביליתי במשפחה אחת שהי' להם קרוב במיכילובקה. אבל בחורף הי' קשה ללכת שמה וסעדתי אצל בעה"ב, כנראה, די אמיד. והשלחן הי' אפילו נהדר. באחת ? שבתות בשנת תרע"ו שמעתי על יד השלחן את המבוגרים מספרים על דבר הבחירה ?? של הרוזן ל. פטולסטוו, כבר ידעתי אז כי הרוזן הזה הוא אחד הסופרים הגדולים והידועים בעולם.

קרה לי שאכלתי איזו "יום" אצל אחד הגבירים בעיר ולא מצא חן בעיני. בתחנת "פרושוב" בקרבת מיכילובקה גרה משפחה מאוד כבודה, אלמנה ובנות-ה בשם שניאורסון, והציעו לאחת הבנות שידוך עם אחד מבני המשפחה של זה הגביר. אבל המרחק בין מיכילובקה ונזין הי' די גדול, איך "תבא החתולה מבעד למים"? והנה

זכרו שם בפרושוב שאני נמצא בנזין, והחליטו לסמוך על דעתי. וכאשר שאלו אותי ע"ד משפחת הגביר, תארתי אותו במכתבי בשלילות וגמרתי את המכתב במלים "אלה תולדות גביר". והשידוך נתבטל. סיפרו לי שמכתבי זה עבר מיד ליד אצל נכבד תושבי מיכילובקה (שלא לשכוח, כי "השדכן, הזה הי' אז בן אחת עשרה שנים!)).

הרד"צ נ"ע בוחן אותי בישיבה

באחד מימי החורף שנת תרע"א ביקר הרד"צ נ"ע אצל בנו הגאון ר' מ"מ הי"ד - הרב דנזין. מובן הדבר שהבן רצה לכבד את אביו הגאון החסיד והביא אותו לישיבה. בבקר בעת השיעור של קליינטיש למדו אז בבא בתרא דף כג: בסוגיא דרוב וקרוב. רצה האורח הישיבה המאד נכבד להוכיח עד כמה הענין נקלט אצל התלמיד, והראה ראש הישיבה עלי. זוכר אני כי הרציתי לפני הרבנים את כל הסוגיא של רוב וקרוב לעומקה עם התוספות.

ועניתי נכון על כל השאלות. אחר ההצגה אמר הרד"צ נ"ע לראש הישיבה: למה אתם מחזיקים אותו (א.א. אותי) בכתה זו?

על סמך זה העבירו אותי תיכף לגרויסטיש, ללמוד בין הבחורים בני החמש-עשרה ויותר. החזקתי מעמד ביניהם, ולא נסוגתי אחור.

ימים נוראים והחגים

כשהגיע זמן החופש לפני ר"ה והחגים לא רציתי להשאר בימים האלה בנזין, בעיר אשר אין לי בה כל קרוב וכל מכיר. במקום זה החלטתי לנסע על חדש זה לקייב הקרוב, מקום מולדתו ומקום מגוריהם של קרובי - אחי, אחיות, דודי ודודותי ובניהם הקטנים והגדולים, וכן עשיתי. הנסיעה ברכבת היא לערך שעה ומשהוא. הימים לפני המלחמה הראשונה היו לערך שקטים.

את כל החדש כמעט ביליתי אצל משפחת אחותי הבכורה (בעלה הי' אחי אמי ע"ה) ובניהם הם לערך בני גילי. אתם יחד הלכתי בכל שבת לביהכ"נ, בליל הסליחות הראשונה הלכנו כולנו - בחצות הלילה - לסליחות, החיים היו אז, עד המהפכה, חיי יהודים פשוטים "בלי חכמות".

בסוכות ישבנו בסוכה וברכנו על ד' המינים, הי' לי עם מי לשחק ועם מי להתעסק. אחר שמחת תורה חזרתי לנזין. והתחילו הלמודים כתקונם.

השיבה הביתה

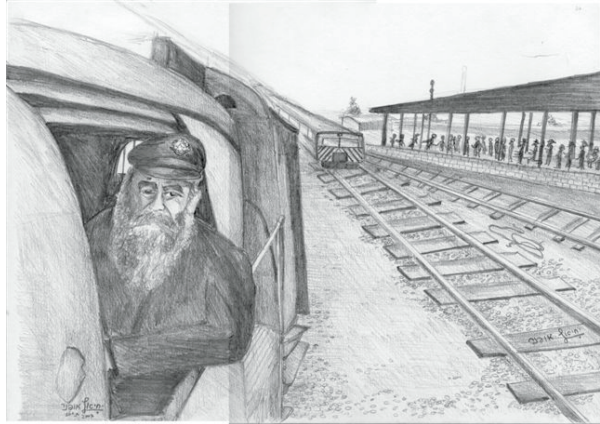
זו היתה לי הפעם הראשונה בחיי שנעתקתי מאמי על זמן כה גדול ומרחק כה רב. בימים הראשונים לבואי לנזין הייתי עסוק בדבר סדור חיי בישיבה - מקום הלינה, ימי האוכל וכהאי גוונא, ולא הרגשתי אותי כל כך נעתק מהאמא, היקרה לי מכל הון. אבל כעבור איזה זמן אחר שכבר כתבתי הביתה והודעתי איך נסעתי ואיך נתקבלתי וגם את סדר היום שלי, ולא קבלתי עדיין תשובה, התחלתי לדאג והתחזקו הכסופים והגעגועים שלי אחרי ביתי, והעיקר אחרי אמי. והנה אומרים לי שאצל הרב מונח מכתב עבורי.

כשלקחתי בידי את הגלוי-ה וראיתי את כתב אמי היקרה, תקפו אותי געגועים, וכל הדרך - לא כל כך רחוקה, אבל גם לא קרובה - מבית הרב עד הישיבה הלכתי ונשפכה עלי נפשי מבכי ומגעגועים מבלי הבט על כל סביבותי, וקראתי פעם אחר פעם את המכתב היקר ועיניי נעשו למעין שאינו מכזב, הלכתי ברחוב על יד השוק.

אבל כהרגל, אומרים, נעשה טבע שני. לאט לאט התחלתי לשכוח על בדידותי, נמשכתי ללימודים, וגם עשיתי, כנראה, פרי. כתבתי מכתבים הבית באופן רגיל, וגם קבלתי מכתבים משם ומעט כסף הנצרך לי. וכה עבר עלי החורף והנה מתקרבים ימי חג הפסח וצריך אני לחזור הביתה. משום מה נדמה לי שבכלל אין בעולם דברים כאלו - התחנה פרישוב, הכפר מיכילובקה, בית אבי-חורגי ואפילו האמא שלי. אבל כשבקשתי מאת הקופאי בתחנה נזין שאתן לו רביע כרטיס עד התחנה פרישוב (אמרתי לו שאני נוסע בליווי אנשים מבוגרים) לא פקפק אף רגע והוציא לי כרטיס כזה. א"כ נראה שישנה תחנה כזאת, ונעשיתי יות מובטח בעצמי: אם יש תחנה פרישוב כנראה גם מיכילובקה, ושם מחכה לי האמא שלי. האם ישנו מי שהוא יותר מאושר ממני?

חזרה הביתה מהשיבה

בפעם הזאת נסעתי
כבר בעצמי בלי שום
ליווי מכל וכל. הדרך
היתה כבר ידועה לי -
בעוויץ, וואראשבא
וחרקוב ומשם לפרישוב.
ואם כי כל זה ה' נדמה
לי כחלום בהקיץ, אבל
כעבור שלושה ימים

והנה התחנה פרישוב חיה וקיימה לפניך!

שכרתי עגלה לבא מהתחנה עד עצם הכפר, וכעבור איזו שעה ועוד והנה הרחוב
שלי לפני, אבל לעבר שמה העגלה עם הסוס לא יכלו, כי הבוץ הידוע בכל ? מהדרך,
הבוץ המיכילובקי בקיץ ומי החורף ובתחילת ימי האביב אינם נותרים לעבור בו
בכלל.

מה עשה העגלון? השאיר את העגלה ואת הסוס בתחילת הרחוב, לקחת אותי על
ידו האחת ואת המזודה שלי בידו השני' וכך הוא עבר במגפים בבוץ הנורא והביא
אותי הביתה.

במשך העשרה חדשים שלא הייתי בבית גדלתי מעט בקומה אבל הפסדתי הרבה
במשקל. האמא סיפרה לי אח"כ כי לולא חששה להפחיד אותי, היתה קורעת את
בגדי'ה שעלי-ה ברגע שנסעתי לביתי כשראתה עד כמה נשתניתי בגופי לרעה מיום
עזבי את הבית. אבל כל זה לא ה' שווה לי בעת שראיתי וחבקתי את האמא, אם
היחידה שאהבה נפשי עד אין ספור.

עזרה לפרנסת הבית

עבר זמן מה עד שנחתי מהדרך הרחוקה והמטרידה. והנה כבר יש עסק לפני.
- מכירת המנות הכשרות לפסח. עסקה בזה בכלל בתו הבכירה של אבי-חורגי -
מאשה, ואני כגבר היותר מבוגר במשפחה אחרי האב הייתי בעוזרה, אבל גם זה עסק.

באמצע השוק שכרנו מרתף ושם שמנו את החביות והבקבוקים עם היין ענבים וגם מין שרף - קוניאק וגם וודקה של הכשרים לפסח. במשך שנים אחדות ניתנה הרשות אך ורק לרב לעסוק בזה, כדי שנהרוויח משהו לחג הפסח, נוסף לשכירותו העלובה.

כשעבר חג הפסח נתגלתה אצלי מחלת השגרון. הרגלים שלי תפחו וכאבו מאוד. היתה קשה לי ההליכה. לא הועילו לי המשחות (פדולוק וכהנה) ורפואות אחרות, לא ישנתי לאורך כל הלילות ולא נתתי לישון למקורבי. הרפואה היחידה הנאמנה היו המים המלוחים של אופטורא בחצי האי קרים. לא היתה ברירה אחרת כי אם לנסוע שמה. לא ידוע לי איך השיגו את הכספים לנסיעה זו אבל בסוף חודש תמוז שנת תרע"א נסעתי עם אמי ברכבת עד סימפרופול ומשם בעגלה יותר מששים ק"מ לאופטורי". קבלתי 15 אמבטיות מים מלוחים מרפאים. נפטרת מהמחלה אחת ולעולם.

בית הכנסת של הקראים בסימפורופול

בהיותי בטבעי סקן גדול בקרתי בבית הכנסת של הקראים, שיש להם שם מרכז גדול. זה הי' אצלנו בשבת נחמו, אבל אצל הקראים הי' זה משום מה שבת חזון. במחזהו החיצוני הי' זה מאד קרוב למחזה בהכ"נ אצלנו. הבימה עומדת לא במרכז החדר אלא יותר קרוב למזרח. במזרח יושבים על כסאותיהם רק החכמים

שלהם בעלי זיקנה ומעוטרים במדליות ממלכתיות, ולפניהם על הרצפה המכוסה בשטיחים - הילדים. אצל דלת הכניסה מקבל השמש את כל הבא ומוסר לו סידור וחומש בלי פירושים.

סדר התפלה מאד קרובה לסדר שלנו. החזן עומר על יד העמוד. קריאת התורה היא על הבימה. כשקוראים את מי לתורה מוסר לו השמש טלית מצוייצת ובה הוא עולה לתורה, לכל המתפללים אין טליתות. את ההפטרה "חזון ישעיהו" קרא אחד הנערים, בעודו על הרצפה ליד הבימה, בקול רם בהגדה ספרדית ובעברי מנגינה. לפני הכניסה לחדר הכנסי' מעוטר באבני זכרון אשר עליהם חרותים שמות המתנדבים. ברחצי באמבטי-רפואה ראיתי ה'חחמים' שלהם יושבים באמבטי-ה בכיפה על ראשם. סיפרו לי כי ביום ו' עש"ק הם עורכים שולחן השבת בעוד יום, ובערב לא מדליקין נרות. ויושבים בחשך לקיים מה שנאמר "לא תבערו אש". כנראה שזה אחד הטעמים שאנו מדליקים נרות בשבת בשטורעם כזה ודוקא בלילי שבת הוא זמן הדלקה להוציא מלבם של הצדוקים.

נאוואומסוסקאווסק

כשחזרתי הבית מנעזין, שמו עלי מבצע חדש. היות כי אחי חורגי - אלתר (שלמה זלמן ניימרק ע"ה) כבר בא לגיל להיות תלמיד החדר, ומלמד הראוי לו בכפר לא הי', החליט אבי-חורגי הרב לשלוח אותו לעיר נאוואומסוסקאווסק, ברחוק 35 ק"מ מיעקטרינוסלאוו, כדי שילמוד אצל דודו (בעל אחות אמי ע"ה) ר' בנציון נספילבנישצי המלמד. הוא למד שם כל החורף שנת תרע"א וכעת בא העת להשיב אותו הביתה, כשכבר יש בבית איש כה מאומן בנסיעות כמו כותב הטורים האלה, והנסיעה לשם לנוסע בן אחת עשרה שנה היא היותר זולה, הושתה המשימה עלי. ספרו לי בפרוטורוט ע"ד סדר הנסיעה (הלא כ"כ פשוטה, כפי שנראה הלאה) נתנו לידיד את מעט הכסף ויצאתי לדרך. באתי לעיר יקטרינוסלאוו, אחר שהחלפתי את הרכבת בתחנה סינלעקובו, למחרת בבוקר השכם. תיכף בבואי יצאתי ליד הגשר שעל הנהר דניעפר וחכיתי שם לבואם של העגלות, החוזרות לנובוביסקסק, אחרי שפרקו ביעקטרינוסלאוו את המטען שלהם - פחם אכטוצוט. בשכר של 10 או 15 קופיקות הסכים אחד העגלונים לקחת אותי אתם בעגלה שהיתה עגולה למחצה, כמו חצי' של חבית החתוכה לשנים, ובמקום הפחם נכנסתי אני בעגלה הריקה, אבל שחורה מאבק הפחם, מסילת הברזל בין יקט. ובין נאו-ק לא הייתי בימים ההם, א"כ

הנסיעה בעגלה היתה מוכרחה.

נסענו כמעט כל היום בשמש הלוהט כבר בימי ערב פסח במקומות ההם, והגענו לנוו-ק קרוב לשקיעת החמה. כשיצאתי בעיר מהעגלה "המהודרה" שלי ברכים שחורות מאבק הפחם כמו פניו של הכושי, פגשתי פה במקום את מה שחפצתי - את הנער בן התשע שנים, את אלתר, הולך קרוע ובלוע, ואולי פחות נקי ממני. הביא אותי לידי דוד המלמד, שקיבל אותי בספ"י (הוא ידע כי אני מביא אתי את שרר הלימוד) והספקתי רק להתרחץ מהדרך, והנה כבר מקבלים את השבת.

למלמד ר' בנציון היו שתי בנות מבוגרות, ולהן בית ספר פרטי לילדות בנות עשר-שתיים עשרה שנים.

כשבאתי מביהכ"נ וישבנו על יד השלחן לסעודת ערב שמעתי אז את הבשורה הלא טובה ע"ד הריגת יו"ר המינסטריום - סטוליפין בקיוב ע"ד המהפכן היהודי דוברוב. לבי נפל בקרבי. ידעתי היטב את משמעות הצרה כלפי היהודים - פוגרום, שזכיתי כבר לטעות את טעמו בהיותי בן 5 שנים, אבל מעשה נסים יצאנו בפעם הזאת בפחד לבד, פוגרום ? יודע דבר אחרי שהצאר בעצמו הי' מרוצה שהרגו את סטוליפין ולא אותו.

ביום ראשון בבקר הזמינו אותי בנות המלמד לבקר בבית הספר שלהם. וכן עשיתי. בחנו אותי המורות בחשבון, ופתרתי את כל הבעיות שהציגו לפני. אם כן, אומרות המורות, נלמד אותך עוד צעד אחד קדימה בחשבון, היינו את חשבון ה? (ברוסית - ??) שלא ידעתי עד אז.

הם הסבירו לי את הנקודה העיקרית הנוגעת בחשבון הזה, ובו במקום התחלתי לפתור בעיות שונות בחשבון ה?? - חברתי, חסרתי, חלקתי וכפלתי אותם ככל אשר דרשו ממנו, לתמהוון התלמידות והמורות בעצמן. ודבר זה נשאר חקוק אח"כ במוחי כל ימי חיי, ומאד ה' מועיל לי בעתיד, בפרט בלמדי את הלכות קדה"ח להרמב"ם ז"ל.

אצל הוריו של הרבי

עד אחרי החגים שנת תרע"ב שהייתי במיכילובקה, אבל כבר בא הזמן להגלות שנית לאיזו שהיא ישיבה. הפעם בחרו בישיבת יקטרינוסלאוו, ואבי-חורגי הביא אותי וגם את בנו אלתר לישיבה.

הישיבה היתה תחת אפוטרופסו של הרב הלמן ע"ה. כשבאנו בתחילת החורף היתה הישיבה מתארחת באחת מבתי הכנסת ולא היתה מסודרה כלל. לא הי' מקומה לילה ולא הי' מטבח. באותו זמן בנו בית חדש מהודר מיוחד לישיבה. את הכסף הספיקו בני העיר בעצמם, הרבה טורח וגם כסף תרם על זה הגביר הנדבן אדלסון ע"ה. בעיר הזאת היו הרבה אנשי תורה ועבודה, הרבה אנשי מדע וגבירים בעלי כסף, ביניהם שכבה גדולה של ציונים, והחליטו, שבעיקר יהודית שכזאת צריכה להיות ישיבה משלהם בבית מיוחד לזה, רהוט היטב ומתוקן בכל הצרכים הנדרשים - חדרי לימוד, פנימי-ה, חדר בישול, חדרי אוכל ואפילו בית כנסת לעצמו.

באמצע החורף נגמר הבנין - בית מהודר בן שלוש קומות מרוהט ומתוקן היטב. נתקבל גם רשיון מיוחד לפתיחת הישיבה מהממשלה, בתנאי שאם אי אפשר שהתלמידים ישבו בראש גלוי, אז יכסו את ראשיהם בכיפה מיוחדת במינה, לאות כי זהו אחד הבגדים, הדרושים לפי החוק.

חנוכת הבית חגו ברוב פאר, הוזמנו כל המי-ומי של העיר והורשו להכנס אך ורק אלו שהיו להם כרטיסי הזמנה מיוחדים.

בראש השלחנות המלאים כל טוב ישבו הרבנים - ר' לוי יצחק שניאור ור' פנחס הלמן, גם הרב מטעם הי' ביניהם. ספרו שבס"ה נכחו כאלף אנשים.

בעת ההכנות לחנוכת הבית החליטו הרב הלמן והמנהלים של הישיבה שצריכים

להראות משהו מה טובה של הישיבה
להאורחים הנכבדים המנדבים תושבי
העיר יק-וו, וביניהם הרבה ציונים
שכמעט ולא או לא ידעו כלל מה זאת
ישיבה ומה לומדים שם ומה זאת תורת
ישראל בכלל. מבין הורחים היו גם
תושבים מנדבים בני תורה אשר רצו
כמובן לראות בעינים את פעולתיה של
הישיבה.

למטרה זו נבחרו שני תלמידים, האחר
- נער לערך בר מצוה - בשם שוסטקוויץ.
עליו הי' מוטל לנאום בפני הקהל מעניני
דיומא בעברית צחה. והשני - כותב
הטורים האלה. היות כי הי' אז בן שתים
עשרה שנים ולמד בכתה הכי גבוהה בין
בחורים מבוגרים, ביניהם גם בחתימת
זקן. עליו הי' מוטל לומר פלפול קשה במסכת בבא בתרא, פרי ידיע של מגיד השיעור
הרב מסתיישטש (את שמו איני זוכר).

כמובן ששני הנאומים האלו היו פרי עמלם של התלמידים ועלינו - עלי ועל
שוסטקוויץ הי' לחזור בעל פה ולומר אותם בקול רם ובבירור האפשרי. את תוכן
הנאומים איני זוכר כלל.

כשבא התור שלי, ואני הייתי נער קטן קומה, לבוש במכנסיים קצרים וגרביים
על הרגליים. אז שטחו טפיח על השלחן אצל הרבנים, העמידו אותי על הטפיח
הזה לפני אל הקהל אשר לפני. מובן הדבר שמראה אלף הראשים אשר שמו בי את
עיניהם הרגיש אותי מאד וכמעט שלא יכולתי לפתוח את פי.

מגיד שהשיעור "הסמייאטשי", ליטף את רגלי ולחש לי: אל תבהל, חכה מעט,
תרגע! כן עשיתי, חכיתי איזה זמן ופתחתי בפלפול. את הפלפול ידעתי היטב, כי נבחנו
בו ע"י הרב הלמן פעם ושתיים, עד שמצא כי לא אקלקל את הרושם הטוב שעלי הי'
לפעול על השומעים. וכן הי'. הי' עלי לפתוח את פי ולהתחיל את מאמרי תומ"י, נרגעתי
מכל וכל והדיבור קלח מפי ברהיטות ובסדר גמור במשך 35 דקות בלי הרף.

ואם כי לא היו אז רמקולים והחדר הי' גדול והשומעם מרובים שרר כל הזמן שקט מוחלט, ומי שרצה שמע אותי היטב.

ר' לויק מזמין לפגוש את בנו הילד הרבי

ירדתי מהשלחן תחת רעם של מחיאת כפים אחר שנגמר כל הטכס קרא אותי אליו הרב ר' לוי"ש ע"ה, הוציא מכסו איזו מטבע קטנה, מסרה לי ואמר: תבא אל ביתי ב??לות ואני אכיר את בני עמך, כ"ק האדמו"ר שליט"א הי' אז בן תשע שנים ואני כבר שמעתי אודותיו. בקהל הלומדים אמרו שאצל הרב שניאורסון גדל גאון אדיר, כבר היום הוא יודע על פה שבעים דפים גמרא. כמוכן שהייתי מאד מסוקרן להכיר את העילוי הזה. וכך אמנם עשיתי. באחד הערבים בחורף תרע"ב הגעתי עפ"י הכתובת שנתן לי הרב, וקבלו אותי בספ"י, וזוגתו הרבנית חנה - שניהם היו אז צעירים לימים, יפים בהדרת קדש נפלאה על פניהם. אודה ולא אבוש כי מאד נתרשמתי מכל המראה הנגלה בפני - הבית המרווח והיפה. הריהוט הסדר, הפלא זה - שלא זכיתי לראות אצל משפחת - משפחת רב - כן בילדות וכן בנערותי, והעיקר המארחים - הרב והרבנית אשר היו אז צעירי ימים ומאמדם מאד יפים ונהדרים, מלובשים ברוב פאר כאילו בימי שבתות וחגים, אנשים טובי לב ומארחים אצילים כמו שרה"ק שרתה בבית.

לצערי הגדול לא הי' בנם בכורם (כ"ק אדמו"ר שליט"א כעת) אז בבית. הושיבו אותי על יד השולחן. וכיבדו אותי בכוס תה ודברים מתוקים כנהוג, הרב דרש וחקר אותי, שאל אותי ע"ד ביתי, איפה ומה למדתי ועוד דברים כהנה. מימין הרב ישב כנגדי ילד כבן חמשה, כרוע על הכסא, ראשו בין ידי, ומתעמק באיזה ספר, עד שלא שם לב אלינו כל הזמן.

תמהתי מאד לראות דבר נדיר כזה ואמרתי לרב שבפעם הראשונה בחיי אני רואה משחק מוזר אצל פעוט...

- משחק? - ענה לי הרב בצורת השאלה, הרכין עצמו ולקח מהילד - זה הי' הבן הצעיר שלו לייבל - את הספר שהתעמק בו, והנה הוא ספר ... - מנחות!

- תואיל נא להגיד את מה שקראת - פנה אל בנו.

ילד הפלאים פתח את פיו והתחיל להתפלפל במשנה. לא האמנתי למשמע אזני.

את אחיו הבכור לא זכיתי לראות אז.

התשרי הראשון במחיצת הרביי"ץ נ"ע

הנסיעה האחרונה לכ"ק אדמו"ר הרש"ב

מיום שיצא כ"ק אדמו"ר הרש"ב נ"ע עם משפחתו ועם כל אשר לו מליובאוויטש, בחורף תרע"ו, לא זכתה הישיבה להימצא שוב במחיצתו הק' אלא פעם אחת: בימים הנוראים והחגים בשנת תרע"ח. עד אז היתה דירתו של הרבי ברוסטוב ארעית ושכורה (ברחוב ע"ש פושקין) ולא היתה מסוגלת לקלוט הרבה אורחים. בשנת תרע"ז נמצא הרבי בנאות דשא בסלאוויאנסק, וגם המקום הזה לא היה ראוי לקליטת אורחים רבים. רק אחרי שנרכש הבית ברוסטוב בסימטת בראטסקי ("סימטת האחוה") מס' 44, התאפשר הדבר לקלוט הרבה מאות אורחים. זו היתה סימטה צדדית במרכז העיר בקרבת הרחוב הראשי סדובוויא, לא רחוק מבית-הנתיבות. הבית הדו-קומתי והחצר המרווחת היו מוקפים גדר גבוהה וחזקה והיטב מבודדים מהסביבה.

כשנתקבל מהמנהל-פועל הרשיון לנסיעת הישיבה לחגים בשנת תרע"ח לרוסטוב, הוזהרנו שלא לנסוע באופן מאורגן כולנו יחד, בגלל סכנת הדרך, אלא בקבוצות קטנות - בשניים-שלושה נוסעים בכל קבוצה. מלחמת העולם הראשונה היתה אז בעצם תוקפה, זו השנה השלישית, והשפעתה לרעה על חיי המדינה גברה מיום ליום. הרכבות המשיכו את דרכן בקושי גדול בלא לוחות סדורים כמלפנים; קרונות נוסעים כמעט ולא נראו, ובדרך כלל השתמשו בקרונות משא. כל אחת מהקבוצות - שנסעו כל אחת בנפרד - היתה צריכה למצוא בכוח עצמה את הדרכים

הנכונות כדי להגיע מבעוד מועד לרוסטוב. ומכיוון שנסענו באופן כזה היה עלינו להצטייד במזון לדרך לכל הפחות למשך זמן כפול מהרגיל. קבלנו בליובאוויטש דמי כרטיס ומעט דמי כיס וכיכר לחם לכל נוסע.

נסעתי בקבוצה אחת עם עוד שני חברים, ובדרך החלפנו את הרכבות פעמים רבות. אחרי נסיעה של כמעט שבוע ימים מצאנו את עצמנו באחת התחנות הגדולות הקרובות לרוסטוב. היה זה ביום שישי כמעט לעת ערב.

ראש-השנה של שנת תרע"ח חל ביום שני. לאחר שהתברר לנו שלא נגיע לרוסטוב עד שקיעת החמה, החלטנו לרדת מהרכבת ולשבות בתחנה הגדולה הזו.

כשנכנסנו לאולם הגדול של בית-הנתיבות, ראינו שהוא מלא מפה לפה נוסעים למאות מכל הסוגים: גברים, נשים וטף. כולם צועקים, דוחקים האחד את משנהו, וכל המקומות תפוסים מבלי שיהיה אף שעל אחד פנוי לשבות בו. כשראינו את כל זה נפלו פנינו; להימצא בסביבה כזאת במשך כל הלילה ולמחרתו כל היום - זהו משהו נורא! לגודל דאבוננו גילינו כי הכסף אזל מכיסנו והלחם שקיבלנו כמזון לדרך גם כן אזל מצקלוננו עד הפרור האחרון!

אבל אין ברירה. בקושי גדול הצלחנו למצוא איזה מקום לשבת בקצה האולם והתיישבנו נוגים ונכונים לצום.

ישועה פתאומית בתחנת הרכבת

באותו רגע נראה לי מרחוק בפתח הכניסה כאילו צל של אדם, לכאורה מוכר לי. התבוננתי היטב, אכן כן הדבר! הלוא זהו הגביר החסיד ר' נתן גוראריה (ז"ל) הידוע לי היטב. כנראה גם

מזלו לא שפר עליו והוכרח לשבות כאן כמונו. כשהתקרב וראה אותנו אורו עיניו. מבלי לדבר דבר הוציא ר' נתן את שעונו מכיסו, הביט בו ופנה אלינו: חבר'ה, כבר די מאוחר, אבל יש עוד זמן מה. אין לנו מה לעשות פה, הולכים למושב, זהו כפר של קוזקים (לפנים שומרי ראש המלך). המקום מוכר לי היטב, שם נשבות אי"ה כדין וכדת.

עמוק בקרבנו ברכנו ברכת הטוב והמטיב על הישועה הנפלאה שזכינו לה בעזה"ת. כעבור כחצי שעה מצאנו את עצמנו בחדר מרווח בפונדק. ר' נתן (ז"ל) הוציא מכיסו מספר מטבעות כסף ואחד מאתנו רץ לשוק והביא מכל הבא בידו - ירקות, פירות, דג-מלוח וכו'. גם במזוודתו של ר' נתן נמצא משהו להחיות את נפשנו. בקיצור - הצום בטל. התפללנו, שרנו ניגונים, אחד מאתנו חזר מאמר דא"ח, ואחרי סעודת ערב שכבנו לנוח כל אחד על משכבו. כך עבר עלינו גם יום הש"ק למחרתנו, ותיכף אחר הבדלה חשנו לתחנה והנה לפנינו רכבת לרוסטוב. בקושי רב מצאנו בקרון מדרך כף רגל ולמחרת ביום ראשון בבוקר השכם באנו לשלום לרוסטוב לבית הרבי, בדיוק באמצע הסליחות של ערב-ראש-השנה. כשזכינו לראות את הרבי, את בנו יחידו, את האורחים הרבים המוכרים לנו יותר או פחות, וכמעט את כל בני הישיבה - לבסוף באו כולם, אחד לא נעדר - ותחי רוחנו.

מקום התפילה בימים הנוראים ובחגים היה אז באחד המחסנים הגדולים בחצר הרבי. בית-הכנסת הארעי הזה לא יכול להכיל את כל המתפללים הרבים - מלבד בני הישיבה, כמאה איש, והאורחים הרבים, באו גם רבים מאזרחי העיר להתפלל עם הרבי- האוויר בחוץ היה מצוין, ומי שלא נקלט בביהכנ"ס הארעי התפלל בחוץ תחת כיפת השמים בחצר המרוצפת ומטופחת להפליא. הניקיון היה החלטי, ולהתפלל בתנאים כאלו היה תענוג גדול.

הש"ץ היה, כבשנים קדמוניות בליובאוויטש, השד"ר ר' יחיאל הכהן הלפרין (ז"ל). למרות גילו המכובד נשאר קולו צלול ועיונותיו המסולסלות נשמעו היטב גם בחצר.

לצערנו היתה זו הפעם האחרונה שזכתה הישיבה במלואה לחסות בצל כנפיו הק' של כ"ק האדמו"ר הרש"ב נ"ע.

הישיבה בקרמנצ'וג

אחר החגים חזרנו - כל בני הישיבה - לזמן מה לליובאוויטש, ובתוך זמן קצר גלינו משם לקרמנצ'וג. השיעור והחדרים עברו לקרמנצ'וג עוד בשנת תרע"ז.

בפעם הזאת העתיקו את מגוריהם לקרמנצ'וג יחד עם בחורי הזאל גם המשפיעים והמשגיחים וכל עובדי הישיבה, כולל הקופאי ר' לייזר קפלן (ז"ל), עם משפחותיהם.

כשהגענו לקרמנצ'וג מצאנו לפנינו בית מבודד בחצרו של הגביר החסיד ר' צבי-הירש גוראריה ז"ל, הי"ד, שנדב אותו לישיבה. הבית הגדול הדו-קומתי היה די מרווח. היו בו הרבה חדרים גדולים וקטנים, מסוגלים לאכלס את כל בני הישיבה וגם את המשפחות שנלוו אלינו.

בתחילה היה נסיון מצד הממשלה והמפלגה לגזול מאתנו את הבית ולמסרו לצעירי אגודת המפלגה - בו סקטים (כעין קומסומול בעתיד). היינו אז בצרה גדולה, איך ואיפה לשכן את הישיבה והמשפחות שאתנו? הקשר עם בית חיינו נחלש בגלל האנדרלמוסא ששררה אז במדינה. הוכרחנו בפעם הזאת לקחת את הענינים בידי עצמנו.

שמענו שבעיר פולטבה הקרובה מתגורר הסופר הרוסי הישיש - הידוע ואהוב מאוד על קוראיו -

קורולנקו. ידענו ג"כ שהוא ידידו האישי של הסופר הידוע מקסים גורקי שהיה אז קומיסאר (שר) החינוך במדינה ובעל השפעה גדולה בממשלה. אחד מחברנו - זלמן רעפקער (הרב החסיד ר' שניאור-זלמן שניאורסון ז"ל) הצטיין בזה שמשל בשפה הרוסית בשלימותה והוא שלקח על עצמו לפנות אישית לעזרה אל הסופר קורולנקו, שלכאורה לא היה אנטישמי (בגלוי לכה"פ). כעבור שבועיים, כשחזר זלמן מפולטבה, הביא אתו מכתב מקורולנקו למקסים גורקי, ובו מבקשו למנוע את העוול הזה - גירוש הישיבה מביתה. עם המכתב הזה ניסה ר' זלמן לנסוע למוסקווה לנסות למסור את המכתב אישית לידי גורקי ולקבל ממנו הוראה לאנשי הממשלה במקום לעכב את הגירוש. אבל תוך זמן קצר חזר זלמן מנסיעתו בידיים ריקניות - בתחנת הרכבת חרקוב הורידו אותו אנשי הג.פ.א. מהרכבת, הכניסו אותו למשרדם, ואחרי חקירה ודרישה ממושכה לקחו ממנו את מכתב קורולנקו ואותו עזבו לנפשו בתנאי שיחזור תיכף הביתה לקרמנצ'וג. ובזה נגמר העניין.

אמנם, אותנו לא הטרידו יותר, כנראה מפני המגיפה הנוראה שפקדה אותנו כמו את כל בני המדינה. והעיקר, מסיבת מלחמת האזרחים שפרצה אז ברוסיה,

לא היתה זו השעה הנכונה לממשלה לעסוק בנו. ובשנים הבאות, כאשר הממשלה שבה לאט לאט לאיתהנה, כבר לא היינו בקרמנצ'וג, עזבנו את העיר בעצמנו ויצאנו לרוסטוב.

פטירתו הפתאומית של ר' שילם ע"ה

בסוף הקיץ תרע"ט, במוצש"ק פ' שופטים, נלקח מאתנו באופן פתאומי המנהל היחידי שנשאר לנו בגלותנו אז בקרמנצ'וג, המשפיע הדגול מלא המרץ, ה"עובד" הידוע ר' שילם (ר' שילם קוראטין ז"ל). גם בשבת זו האחרונה התפלל ר' שילם באריכות כדרכו בקודש, אם כי הרגיש את עצמו לא באופן טוב לגמרי. באמצע הלילה במוצש"ק נפתח אצלו שטף דם מלמטה. לא הועילו כל האמצעים שלנו, גם הרופאים שהבהלנו אליו לא יכלו להפסיק את זרם הדם, ועד שהאיר הבוקר הוציא ר' שילם את נפשו הטהורה, והוא אז בדמי חייו - בן ל"ד שנים. לא רק אשתו ובניו הקטנים; גם אנו, כל בני הישיבה, הרגשנו עצמנו כיתומים בלא אב. העובדה שזה קרה בשבת פ' שופטים נשארה בזכרוני מסיבה מוזרה, לכאורה: ר' שילם עלה אז למפטיר, כי היה לו איזה חיוב, וההפטרה נסתיימה בפסוק: "ואתה תבער הדם הנקי וגו'".

השנים תרע"ט ותר"פ היו היותר קשות למדינה. בחורף תרע"ח, אחר המהפכה השנייה (האדומה) התחילה המלחמה האזרחית ברוסיה. כולם נלחמו בכולם, הממשלות רדפו אחת את רעותה, היום ניצחו האדומים, למחרת - הלבנים, אח"כ הירוקים, האוקראינים, הפולנים ואין לדבר סוף. לבד זה צצו בין לילה כנופיות פליליות שונות שעשו שמות בארץ - שדדו, גזלו, חמסו, רצחו ועינו את כל הבא בידם, ובעיקר את היהודים. כל זה הביא עמו רעב גדול בארץ, ובעקבותיו - את המגיפות המדבקות הנוראות. מספר הקרבנות בארץ, הגיע לאלפים ולרבבות.

המגיפה, בעיקר מגיפת הטיפוסים השונים, לא פסחה כמובן גם על הישיבה. כשבעים אחוז מחברינו נפלו-למשכב. לא היתה לפנינו דרך אחרת כי אם להתארגן ולקחת את עניין הצלת החולים בידינו. הוועד שנתארגן הטיל על הבחורים הבריאים לטפל בחולים. למרות שכל בתי-הרפואה בעיר היו תפוסים עד אפס מקום, הצלחנו בעזרה"ת לסדר את כל החולים שלנו בבתי-הרפואה וגם שם לטפל בהם אישית ולשמור עליהם יום ולילה במסירות נפש ממש, והיא שעמדה לנו אשר בכל הזמן הזה לא נעדר ממנו איש וכל החולים עד האחרון יצאו מסכנה והבריאו. ראינו

בעינינו את חסדי השי"ת - כל המטפלים בחולים המדבקים, אף אחד מאתנו

וגם אני בכללם - לא נדבקו ולא נחלו אז, ויהי לנס!

כל זה עבר עלינו בהיותנו מנותקים מכל וכל מרוסטוב. במשך זמן רב לא ידענו לא דבר ולא חצי דבר מהנעשה בבית-חיינו. התקשורת שפעלה בשנים האחרונות בקושי רב, הפסיקה את פעולתה לגמרי, אין יוצא ואין בא, אין בית נתיבות, אין דואר ולא מברקה.

ה'שמועה רחוקה' על הסתלקות הרבי נ"ע

באמצע הקיץ תר"פ הופיע פתאום אלינו אחד מאנ"ש, שליח מיוחד מהנהלת הישיבה ברוסטוב, והביא לנו את הבשורה האיומה המכאיבה על דבר הסתלקות הרבי, כ"ק אדמו"ר הרש"ב נ"ע, בב' ניסן.

לשליח ניתנה פקודה להתפרץ לקרמנצ'וג בכל הדרכים האפשריות והבלתי אפשריות. לפי דברי השליח קיים הוא את הפקודה במסירות-נפש ממש. הנסיעה נמשכה זמן רב ודרשה ממנו הפעלת כוחות על אנושיים.

אצלנו זו היתה "שמועה רחוקה". התאספנו כולנו - בלי המשפיע ר' שילם ז"ל שלא היה כבר בחיים - באולם אחד, ונהגנו אבילות שעה אחת כדין.

המשפיע הישיש ר' גרונם ז"ל התמרמר מאוד, התייפח וקרא מפעם לפעם: אוי ואבוי! לא זכינו שתקויים בנו ההבטחה "כי אחרית לאיש שלום" (תהילים לז, לז), כפי שהיה מקובל על חסידי הרבי הרש"ב נ"ע כי פסוק זה רומז על הרבי שהוא הוא המשיח.

מפי השליח שמענו עוד פרטים רבים מהמאורע הנורא הזה כפי שנרשמו אח"כ בספר אשכבתא דרבי. לראשונה שמענו מפיו שבנו יחידו של הרבי - כ"ק אדמו"ר הרי"ץ (נ"ע) ממלא מקום אביו, נכנסים אליו ליחידות, מקבל פדיונות ואומר דא"ח - מאמרים שכליים עמוקים ומאוד ארוכים - שעתיים ויותר.

המסר העיקרי של השליח היה להעתיק את הישיבה בהקדם האפשרי לרוסטוב. בינתיים המצב הפוליטי במדינה החל לאט לאט להתייצב. הממשלה האדומה ניצחה את אויביה מסביב והחלה להשליט סדר כלשהו בחיי המדינה. החלו לפעול - אם כי עדיין בקושי גדול ובלי סדר מסודר - הרכבת, הדואר והמברקה. התחלנו גם אנו

להתכונן ליציאה לרוסטוב. אבל לנסוע באופן מאורגן לא היה אפשרי עדיין. כדי שנוכל להגיע לרוסטוב לימי החגים המתקרבים ובאים, החלטנו גם הפעם לנסוע בקבוצות קטנות. קרונות נוסעים לא היו במציאות זה זמן רב. השתמשו בקרונות משא, אשר, כידוע, הכניסה אליהם והיציאה מהם וגם הנסיעה עצמה בהם דרשו כוח אנוש רב. בתנאי דרך כאלו נמנעה הנסיעה מאנשים זקנים וחלשים. מסיבה זו נשארו ר' גרונם ומשפחתו במקומם.

מובן הדבר כי כולנו בני הישיבה היינו שמחים מאוד לעזוב ככל האפשר קודם את קרמנצ'וג ולעבור לרוסטוב להמצא בקרבת כ"ק האדמו"ר

הריי"ץ (נ"ע). ידענו כי הדרך רחוקה ולא קלה, אבל בטחנו בה' וקיוונו לו שבעזרה"ת נעבור אותה בשלום. וכך אמנם היה. באמצע חודש אלול יצאנו לדרך, הנסיעה נמשכה ימים רבים, הרכבות הלכו בלי לוחות-נסיעה סדורים ולא היו בהן קרונות נוסעים. פעמים רבות הוכרחנו להחליף את הרכבות שלא תמיד זזו בכיוון הדרוש לנו, אבל אין לך דבר העומד בפני הרצון וקרוב לימים הנוראים כבר היינו כולנו ברוסטוב. אבל בטרם אתאר את הנסיעה לרוסטוב ואת החוויות מחודש החגים שנת תרפ"א במחיצת כ"ק אדמו"ר הריי"ץ - ברצוני להתעכב בכמה מלים על הפרישה מקרמנצ'וג ומהמשפיע הישיש.

הפרידה מר' שמואל גרונם - כאב אישי

הפרישה מקרמנצ'וג היתה קשה לכולנו, ביחוד דווה לבנו על הישיש היקר המשפיע הדגול והאהוב על כולנו ר' שמואל גרונם אסתרמן (ז"ל) ועל משפחתו האומללה שנשארו באין עצור ועזוב.

הפרישה מהם היתה מאוד קשה עלי בפרט, כי בגורלי נפל להתאכסן אצלו בליובאוויטש במשך כשנה וחצי ולהיות לו לעזר גדול כדלהלן. יחד אתי התאכסן שמה גם חברי זלמן רעפקער שבא בתחילת החורף תרע"ז לליובאוויטש ישר מהמחלקה העליונה שבגימנסיה. לפי דבריו היה אביו הרב דרעפקיע נגד החלטתו זו

להפסיק את הלימודים החיצוניים בסופם וגם נגד רצונו ללמוד בליובאוויטש (מאיזו סיבה שהיא), אבל זלמן התעקש, עזב את הגימנסיה ובא לליובאוויטש. כשפרצה המהפכה הראשונה באמצע החורף תרע"ז, התעניין ר' גרונם מאוד במתרחש וזלמן קרא לפניו ותרגם לו החדשות מהעיתונים, ור' גרונם אמר: אם דבר גדול כזה נעשה לעינינו, שהשליכו את הצאר הצורר ניקולאיי מכסאו הרם, הלא יכול להיות וודאי יהיה שבבוקר אחד נקום ויקראו בעיתונים שהנה משיח צדקנו בא! בזמני היה ר' גרונם מלמד תניא בזאל ובשיעורים בכל יום. את התניא למד בלי פלפולים, במלים פשוטות, עפ"י ההסברים שקיבל מרבתי, אבל עיקר כוחו היה, כידוע, בהתוועדויות שלו, אשר היה מתבלן בסיפורים חסידיים. כל סיפור שלו היה הוראה בחיים ופעל הרבה על השומעים. הוא ניחן בכוח ציורי מיוחד לתאר את גיבורי סיפוריו ואת המעשיות עצמן בדיוק גדול ולהפיח בהם רוח חיים באופן כזה אשר לנו השומעים נדמה כאילו רואים את כל המסופר בעינינו ממש כולם חיים היום. בהתוועדות שלו השתדל ר' גרונם להשריד בנו מידה טובה וחיות פנימי להרגיש את דרכי הנועם של תורת החסידות.

באותו חורף בא לליובאוויטש והתאכסן עמנו אצל ר' גרונם עוד בחור אחד ישר מהגימנסיה דוד ליברמן (ז"ל), בחור צעיר גבה-קומה וחסון. קרה לי לאחר זמן ללון פעם בבית הוריו בנאוואבעליצא - פרבר של העיר הומיל - הבית הוא בית יהודי אבל לא חסידי. בהומיל התגוררה משפחה חב"דית ידועה בשם מגידסון, והם שקירבו את הנער ופעלו עליו לעזוב באמצע הלימודים את הגימנסיה ולנסוע לליובאוויטש.

מעניין, שגם בבית ר' גרונם לא שינה דוד א. מנהגו הקודם - בכל בוקר אחר ברכת השחר היה מסיר את כותנתו, פשט תחתיו את השטיח הקטן שהיה מוכן לו לזה, שכב עליו והתחיל להתעמל - הגביה ועיקם את ידיו ורגליו, גבו ובטנו, במשך זמן מה, ור' גרונם לא העיר לו אף פעם על מנהגו זה הלא-ליובאוויטשי. אחרי שנים רבות שמעתי עליו שחלה ל"ע במחלת הוויטמינוז (מחלת הרעב) וסירב להגעיל את נפשו במאכלות אסורות (אחרות לא היו) ומסר את נפשו על קידוש השם.

בבואי לליובאוויטש בתחילת שנת תרע"ה מצאתי שם קבוצה של כעשרה נערים בני ארבע- עשרה-שש-עשרה שנים, שבאו מרוסטוב ישר מהגימנסיה ללמוד בליובאוויטש. כפי ששמעתי אז, הסיבה לזה היתה הקושי למצוא ברוסטוב תחליף לכלי קודש - רב העיר, שוחטים, מלמדים וכו'. רוסטוב עד המלחמה הראשונה היתה עיר סגורה בפני יהודים, שם היה המרכז לצבא הדוני - הקוזקים שומרי ראש המלך. אז מצאו העסקנים החרדים שבעיר ובעיקר אנשי חב"ד,

שהיתה להם זכות מיוחדת לגור בעיר, את העצה הלזו לבחור מהגימנסיות את הנערים היותר מוכשרים ולשלוח אותם ללמוד בישיבה בליובאוויטש על-חשבון הקהילה היהודית. האפטרופוס והמלמד שלהם היה התמים ר' יעקב אייזיק הכהן בלנטר (ז"ל), והנערים כבר החלו להתרגל לחיי הישיבה ואפילו להבין ולדבר מעט אידיש. אבל סוכ"ס המבצע הזה לא הצליח. תיכף כשיצא הרבי, כ"ק הרש"ב נ"ע מליובאוויטש לרוסטוב, העבירו ההורים את בניהם ג"כ לרוסטוב, ושם במהרה התפקרו. אחד מהם היה אפילו המנצח על עסק השוד של העווסקקציה בבית הרבי, כאשר לקחו והוציאו את כל הכלים והמדים והלבנים וחפצי ערך שנמצאו בבית (ראה "ליובאוויטש וחייליה" עמ' 120). את אחד מהקבוצה ראיתי אחר שנים רבות מתפלל בביהכ"נ.

בבואי לליובאוויטש מצאתי את ר' גרונם (ז"ל) כשהוא כמעט סגי-נהור. סיפרו אז עליו שבענייתו חסך על הנר ולמד הרבה בפני אור הירח. אולי היה בזה קורטוב של אמת, אבל לי נודע באחרונה שקרה לו אסון נורא. באחד הלילות החשוכים בצאתו מחצר הרבי פגעה רקתו בקצה הקורה, הבריח שעל-יד השער, הוא קיבל מכה איומה ונתעוור. עבר ניתוח בחרקוב אצל אחד המומחים הידועים אז ברוסיה ומחוצה רופא העיניים הפרופסור פרישמן. הראיה חזרה אליו במידת מה, אבל הוא נשאר לכל חייו בעל מום נדיר - ריסי עיניו לא צמחו לחוץ אלא בפנים העפעפים ודקרו את תפוחי עיניו, גרמו לו מכאובים נוראים והעכירו את ראייתו. כמובן, שביקש תמיד בכל מי שפגש לנסות להפעיל את המכשיר שנתנו לו הרופאים להוציא את השערות ו"לנקות" את העיניים. והיו שהצליחו בזה פחות או יותר, עד שבא הדבר לידי. מני אז, הן בליובאוויטש והן בקרמנצ'וג, היתה זו עבודתי לטפל בו מדי שבוע או שבועיים. לפי דברי ר' גרונם לא הצליחו אפילו הרופאים המומחים "לנקות" לו את העיניים באופן מושלם כזה כפי שהצלחתי אני. עשיתי זאת תמיד בכאב אבל בנפש חפצה, ואחר זה היה משך זמן מה משוחרר מכאביו וראייתו התבהרה.

הסיפורים הנלווים ששמענו מר' גרונם ז"ל רבים הם ואי-אפשר לזכור אותם, וגם יש שנדפסו כבר, והשאר, כמובן, נשכח וחבל.

הפגישה עם הרבי נ"ע בקרון הרכבת

מצאתי לנכון לספר משהו מהנשאר בזכרוני, ולדעתי לא נדפס ולא ידוע.

ר' גרונם סיפר פעם ע"ד כ"ק אדמו"ר הרש"ב נ"ע:

כידוע היה הרבי הרש"ב נ"ע עסקן גדול בצרכי ציבור וביקר לצורך זה פעמים רבות בעיר הבירה פטרבורג. הרבי נסע בדרך כלל ברכבת המהירה במחלקה הראשונה. פעם, בחזרו מפטרבורג הביתה בליווי החסיד ר' אלחנן דוב מורוזוב ז"ל, הי"ד, קם בבוקר ועמד להתפלל. באותו זמן בתא שלידו נסע יהודי בעל צורה שעמד ג"כ להתפלל בבוקר בטו"ת. כשהבחין בו הרבי אמר לר' אלחנן שיזמין את השכן אליו לארוחת הבוקר, והנוסע קיבל את ההזמנה בתודה. בעת הארוחה נודע לרבי כי הנוסע הוא סוחר עצים ידוע, אשר את שמו שמע כבר אבל אישית לא הכיר אותו. השיחה קלחה בעניינים הנוגעים למסחר העצים, אשר הרבי ידע אותו היטב והיה בקי בכל מכמניו. האורח הסיק מזה שלפניו באין ספק אחד מסוחרי העצים הגדולים ושאל את הרבי על מקום מגוריו. הרבי השיב שהוא גר בעיירה קטנה, ליובאוויטש שמה, אה! - קרא האורח - טוב מאוד שפגשתי בכבודו. יראה נא כבודו, במסחרי יש לי עסקים רבים עם חסידי הרבי הליובאוויטשי. כשהם מזכירים את שמו, הם, כמו שאומרים, נוטלים קודם את ידיהם - הרבי הוא איש קדוש, גאון וחסיד ובעל מופתים, וכהנה וכהנה. אבל החסידים ידועים הלא למגזימים בכל הנוגע לרבים, ע"כ איני יודע אם הם צודקים. כבודו ודאי יאמר לי את האמת: עד כמה נכונים השבחים האלו? האם באמת הרבי שלהם כל-כך גדול?

הרבי חייך והשיב: ער וואס ער איז, איז ער, אבער צוא זיינע עלטערן קומט ער ניט [=הוא הנהו מה שהוא, אבל לדרגת אבותיו לא מגיע]. כשהתחילו להתקרב לתחנה הסופית (קרסניה) והרבי התכוון לרדת, רואה הנוסע והנה הרציף מלא אנשים. את פני מי אתם מקבלים פה? שאל את אחד מאנ"ש. מה פירוש את מי? השיב הלה, את פני הרבי שלנו שחזר מפטרבורג אנו מקבלים.

אז, רק אז, הבין הנוסע איזה מין 'סוחר' כיבד אותו בהזמנה לארוחתו. כשהבין את זה הפסיק את נסיעתו, ירד מהרכבת, בא לליובאוויטש ונכנס ליחידות.

ידוע שר' גרונם בא לליובאוויטש מהעיירה זעמבין בקרבת ליובאוויטש שהיה גר שם קודם, והיה תלמידו המובהק בנגלה ובדא"ח של הרב של זעמבין שהיו קוראים לו ר' אברהם זעמיבנער, מחסידי כ"ק האדמו"ר המהר"ש נ"ע. הרב ר' אברהם היה ידוע בכל הסביבה ללמדן מופלג בעלה ומשכיל גדול בדא"ח, לבד חכמתו הגדולה בענייני העולם. בכל זאת לא רצה מעולם להיות רב, במקום זה היה

סוחר אמיד מצליח בעסקיו, עד שבסוף ימיו חזר עליו הגלגל ואיבד את כל רכושו. באין ברירה הוכרח לקבל עליו את עול הרבנות ולמרות שרצו אחריו כל הערים הגדולות - מינסק, באברויסק, וויטעבסק וכו' והציעו לו את כיסא הרבנות, לא שם לב לכל הכבוד והבקשות שלהם ובחר לו את העיירה הקטנטנה זעמבין לשרת שם כרב. אחדים מידידיו שידעו היטב את גדלו בתורה ובחסידות ואת גודל חכמתו בחיים שאלוהו היכן חכמתו - לוותר על מקומות כה חשובים ולהעדיף את זעמבין הפעוטה?

וזאת היתה תשובתו:

ההבדל ביני ובין רב ומו"צ הבא לכהן ישר מהשיבה הוא בזה שהרב בן הישיבה חלם מעודו להיות רב, וכשנתמלא רצונו ונעשה ראוי לזה, בחר בעיר ובקהילה היותר גדולה שנודמנה לו. אצלו, אמנם, הגדולה שלו גדלה עם גודל העיר והקהילה. אצלי לעומת זה, שהייתי קודם סוחר ואיש אמיד, כיסא הרבנות מורה על נפילתי, ככל שהקהילה יותר קטנה גם הנפילה וההשפלה שלי קטנות יותר.

על גודל יראת השמים של ר' אברהם מזעמבין סיפר לנו ר' גרונם, כי קרה פעם שבחדר שהכינו לחג הפסח, נמצא גרעין תבואה אחד שלושים יום קודם החג, וכשנדע לו הדבר בכה בכי תמרורים.

בשנותיו האחרונות היה ר' גרונם אוחז בידו תמיד את הספר מורה נבוכים ובעיקר למד את סוף החלק השלישי בעניין טעמי המצוות ולפעמים שיתף גם אותנו בהרבה טעמי המצוות עפ"י חסידות. בנגלה למד בעיקר את פירוש המלבי"ם "התורה והמצווה" על ספר ויקרא. ופעם אמר לי בהתפעלות "המלבי"ם היה גאון אמיתי", וסיפר, כי כשקרה שהיה עליו לאיזה צורך ציבורי לקבל תעודת בגרות, עשה את זה במשך חודש וחצי במקום שנים רבות שלוקח הלימוד בבתי-ספר.

ואוסיף מצידי בענין המלבי"ם. בשנות תרפ"ב ותרפ"ג בבחורתי גרתי ברוסטוב ועבדתי אצל האחים גוראריה. העבודה היתה קשה, וביתי היה רחוק מבית הרבי ולא הצלחתי לבקר אצל הרבי בתכיפות.

פעם פגע בי ידידי החסיד ר' חיים-יונה לוצקי ז"ל ואמר לי שהרבי כ"ק האדמו"ר הריי"ץ (נ"ע) התעניין בי ושאל אם אני עוסק בצ"צ, והוא השיב לו שאני לומד בכל יום בפני המתפללים בביהכנ"ס של החיילים (בקרבת ביתי) פרשת חומש עם פירוש המלבי"ם. הרבי היה מאוד שבע-רצון ומסר לי על ידו "ישר כוח וימשיך בהצלחה".

לפי השמועה נפטר ר' גרונם ז"ל זמן קצר אחר צאתנו מקרמנצ'וג. יהי זכרו ברוך.

לראשונה במחיצת כ"ק אדמו"ר הריי"ץ נ"ע

נשוב עתה אל סדר הדברים - הנסיעה לרוסטוב לתשרי תרפ"א.

הנסיעה שלנו מקרמנצ'וג לרוסטוב לקחה זמן רב ודרשה מאתנו הפעלת כוחות גוף ונפש רבים, ובכל זאת באנו כולנו לרוסטוב לשלום בסוף שנת תר"פ. ועוד פעם היתה הישיבה כמעט במלואה במחיצתו של הרבי שליט"א (נ"ע).

בתחילת שנת תרפ"א - כבימי קדם. מלבד בני הישיבה - מהם חסרו לנו המשפיעים ר' שילם ז"ל ור' גרונם (ז"ל) כנזכר לעיל - באו אורחים ספורים במסירות-נפש ממש. התפללו אז בבית הרבי בסימטא בראטסקי, בימי החול התפלל הרבי לפני העמוד בבכיות נוראות במניין מיוחד. בימי החגים התנהגו התפילות, התקיעות וההתוועדויות וכל יתר העניינים כמקובל עד אז בלי שינויים ניכרים. המאמרים של הרבי היו מאוד עמוקים וארוכים.

חג שמחת התורה של שנת תרפ"א היה מהמיוחד במינו ונשאר בזכרוננו כדבר היוצא לגמרי מהכלל.

אחר ההקפות ותפילת מוסף התפללנו תיכף תפילת מנחה, ובלי הפסק גדול התחילה ההתוועדות באולם הגדול. במקום ההסתלקות של כ"ק הרש"ב נ"ע, מימין הנכנסים, העמידו את השולחנות עבור הרבי והאורחים, בעיקר משפחות האחים גוראריה. הרבי כ"ק אדמו"ר הריי"ץ (נ"ע) היה מאוד ממורמר וכל ההתוועדות היתה מוקדשת לזכרו של אביו הרבי הרש"ב נ"ע. פעמים רבות חזר הרבי על הפסוק: "תנו שכר לאובד ויין למרי נפש" (משלי לא, ו'), ובכה בכי רב. בהתוועדות זאת לקח הרבי הרבה משקה, וזה הפחיד מאוד את המסובים שדאגו לבריאותו. מישוהו הלך וסיפר זאת לאם הרבי, הרבנית שטערנא-שרה (ז"ל). היא נכנסה לאולם, והרבי תיכף נעמד והזדקף, ואמרה לו: "איך בעט דרך, מיין זון, טרינק ניט אזוי פיל" (בבקשה ממך, בני, אל תשתה כל-כך הרבה). הרבי השיב: "גוט, מאמע, גוט" (טוב, אמא, טוב). לאחר שהלכה המשיך הרבי לדבר, לבכות, ולקחת הרבה משקה כמקודם. כעבור זמן מה הודיעו על זה לרבנית שנית, וכל המחזה הזה נשנה כמקודם - הרבנית נכנסה, הרבי הזדקף, ועל בקשת אמו שלא לשותת כל-כך הרבה ענה: טוב, אמא, טוב, ואחרי שיצאה חזר על כל זה כמקודם. הגיע הדבר לידי כך שהדיבור של הרבי נעשה מרגע

לרגע יותר ויותר קשה עליו, ולנו השומעים - יותר ויותר קשה להבינו.

אנחנו בין עצמנו החלטנו שבמצב כזה אין שום אפשרות לשמוע מהרבי מאמר בשמח"ת זו. היות כי כולנו היינו מאוד מאוד עייפים עוד מאתמול מהתפילות וההקפות והריקודים שנמשכו כמעט עד אור הבוקר

ואח"כ נתווספו התפילות וההקפות של היום, ע"כ חיפשנו ומצאנו כל אחד מאתנו איזו פינה באולם הגדול ונפלנו על הריצפה לנוח מעט.

והנה פתאום - הבטתי בשעון, זה היה בשעה שמונה בערב - ביקש הרבי את הכובע שלו, משמע שהוא מתכוון לומר את המאמר.

חיש מהר חזרו והעמידו את החוזרים - אני זוכר את ר' אלתר שימחאוויץ ז"ל, ואת ר' יהודה עבער הי"ד. ר' שילם ז"ל כבר לא היה בחיים (כנראה שהיו עוד חוזרים). קמנו כולנו מסביב לשולחן של הרבי והאורחים.

באולם הושלך הס. חיכינו להתחלת המאמר.

הרבי התחיל לומר את המאמר. ראינו עד כמה קשה זה עליו. שפתותיו הק' נתנענעו, אבל כמעט ולא שמענו דבר. אחרי עבור זמן הפסיק הרבי את מאמרו ושתק. אחר-כך התחיל את המאמר מתחילתו, חזר על הקטע שכבר אמר והמשיך הלאה. במשך הזמן התחיל קולו הק' להתגבר ולהתברר, המלים שיצאו מפיו הק' נעשו יותר ויותר נשמעות. כעבור עוד זמן מה נכנס הרבי לאט לאט למצבו הרגיל, כאילו לא באה לפיו היום אף טיפה אחת של משקה. הקול התחיל להתרומם ולהתגבר, והמלים קלחו כאילו מעצמם באין מפריע ובנוסחתו המיוחדת לו. המאמר היה כולו השכלה עמוקה, דבר דבור על אופנו מסודר בסדר נפלא, וגרם לנו השומעים, תענוג רב. העייפות שלנו כאילו לא היתה, היינו כולנו מוקסמים מזה ששמענו וראינו - התגברות והשתלטות הרוח באופן נפלא כזה, דבר על-טבעי

ממש. שעות אחר שעות חלפו והמאמר נמשך ברציפות.

פתאום הפסיק הרבי את מאמרו ושאל: מה השעה?

אמרו לו: חמש דקות לפני חצות. נו, אמר הרבי, צריכים להתפלל ערבית. אבל בעניין זה, אמר, הלוא יש דין מפורש בשו"ע (שו"ע אדמו"ר הזקן סי' צ"ט וסי' קפ"ה) א"כ צריכים לברר אם יכול הרבי לעבור לפני התיבה (כאילו לא מעיד על זה די מספיק מאמרו העמוק והמסודר בתכלית, שנמשך בלי הפסק שעות רבות כל-כך?!).

באולם שנמצאנו היתה הרצפה מרוצפת בנסרים לאורך החדר. הנסרים היו צבועים באופן היותר טוב ויפה, אבל היו נראים היטב כל נסר בפני עצמו.

לפי דרישת הרבי (נ"ע) עמדנו בשורה משני צידי הנסרים האמצעיים והרבי עבר בינינו.

אני ג"כ עמדתי בצד וראיתי איך הרבי צועד על שלושה נסרים(!).

אח"כ התפלל הרבי מעריב לפני העמוד, כמובן.

עוד על הרה"ח המשפיע ר' שמואל-גרונם אסתרמן ז"ל

אחד התושבים הידועים בעיירה ליובאוויטש הי' הרש"ג ז"ל הידוע בשם ר' גרונם המשפיע, מה שידוע לי הוא שהי' מאד מייקר את שמו של רבו המובהק, רב העיר זעבין ר' אברהם ז"ל הידוע בשמו ר' אברהם זעבינער. שהי' קודם חסידו של כ"ק מהר"ש נ"ע.

כמו כל המשפיעים, המלמדים וכלי הקדש המשרתים את הישיבה הי' הרש"ג עני מרודה וחי עם בני משפחתו - אשתו הזקנה ובתו הרווקה - על לחם ומים ממש.

בכלל הראיתי לדעת כי חייו הפרטיים של הישיש המאד נכבד הזה רש"ג ז"ל היו קשים מאד. הי' לו בליובאוויטש בית משלו, אבל אשתו הזקנה היתה חלושה מאד, ולבד שניהם היתה לו גם בת יחידה, רווקה שנזדקנה בלי כל תקוה להנשא לאיש.

לפי ידיעתי היו לו שני בנים. הבכור מאיר כבר היה נשוי וגר באיזו שהיא עיירה, והצעיר - שכחתי את שמו - ג"כ עזב את הבית. עכ"פ אף פעם לא הוזכרו שמותיהם בפני.

זמן מה תיכף אחרי פרוץ המהפכה הרוסית הראשונה בשנת תרע"ד מצאו להם תושבי ליובביץ מקור לפרנסה - בישט וואדעוו (סאמביען) וכנראה שאנשים צעירים ופעילים הצליחו להרויח בזה.

ובהיות כי העוני של הרש"ג הי' גדול והציק מאד נתפתה גם הוא להתעסק בעסק המעשיר הזה, אבל כנראה בלי הצלחה מרובה, וכעבור זמן מה הוכרח הי' לעזוב את העסק כי הטורח הי' לא לפי כח שלו ושל אנשי ביתו, העסק הזה הי' כרוך גם בסכנה ידועה. כי הממשלה היתה אז היחידה שברשותה כל העסק של יצירת וחכירת הוואדעוו (מונופול מלכותית) ולא היתה הרשות למי שהוא אחר לעסוק בזה, ומי שנתפס כעובר על חוק הי' נותן את הדין ונענש קשה. אמנם, היו אמצעים רבים לעקוף את הדין, אבל לא לישיש כזה לעסוק ולהצליח בזה.

במשך שתי שנים שמעתי מהרש"ג ז"ל פרק בתניא. אבל איני זוכר שום פלפול ודיוק מיוחד. בכלל קבלו מגידי התניא - הרש"ג ז"ל, ר' זלמן האוולין ז"ל, ר' שואל בער זיסלין ז"ל ועוד - הוראה מפורשה מכ"ק אדמו"ר הרש"ב נ"ע ללמד את התניא פשוט כפשוטו בלי שום פלפולים ודיוקים יתירים (ראה מכתב כ"ק אדמו"ר הרש"ב נ"ע על דבר זה בספר...

סגירת הישיבה ברוסטוב

"שהנאום ילך כמו משומן"

בשנים שקדמו לסגירת ישיבת תומכי-תמימים ברוסיה הקומוניסטית, לא הוציאה עדיין מלכות הרשעה את ציפורניה הדורסות גלוי לעין כל. תיכף אחר גמר מלחמת האזרחים במדינה, שהביאה לנצחונם ההחלטי של האדומים, לחשה עדיין גחלת תוחלת-השיא שהנה סוף כל סוף תעלה ארוכה לישיבה, שיוחזרו לה כל הזכויות שאבדה בעת המלחמה ותוכל להסדיר את הלימודים כבשנים קדמוניות בהיותה על מקומה בליובאוויטש.

באותן השנים - תרפ"א-תרפ"ד - כשלא עלתה עדיין קרנה של היבסקציה הידועה לשמצה, עזבה הממשלה למשך זמן מה את הישיבה לנפשה. אף אחד מעובדי מוסדות החינוך הממשלתיים לא ידע את משמעות השם "תומכי-תמימים" ואיזה בית-ספר הוא זה. ידעו רק שזהו בית-ספר ללימודים יהודיים גבוהים, והיות כי ההפליה בין העמים היתה בימים ההם פסולה מעיקרה ושלטה הסיסמה - שוויון גמור לכל העמים, הכניסו גם את ביה"ס הגבוה היהודי הנקרא "תומכי-תמימים" ברשימת שאר בתי-הספר הגבוהים. הגיע הדבר לידי כך שהספק העיקרי של הישיבה ר' זלמן-אידל זיסלין ז"ל הוכרח לקבל גם הוא את קותלי החזיר שחלקו לכל בתי-הספר הגבוהים, שלא לעורר את החשד... כשמילא כ"ק אדמו"ר הריי"ץ נ"ע את מקום אביו, כ"ק אדמו"ר הרש"ב נ"ע, אחר הסתלקותו, מסר את משרת מנהל פועל הישיבה לחתנו הרש"ג (ז"ל). ואז הוטל עלי, תלמיד הישיבה, להיות לו

לעזר בתור מזכיר הישיבה. התחלנו לערוך בסידור הדרוש, מצאנו מרתף מרוהט שישמש לנו כמקום עבודה, התחלתי לאסוף כלי כתיבה, הזמנתי בדפוס טופסים שונים, היתה לנו כבר חותמת ראוייה לשמה, וכן הלאה. נדמה כי באה העת והיכולת להעמיד את הישיבה על תשתיתה כמקודם.

בימים ההם היתה העיר רוסטוב ע"נ דן מקום מושב הרבי נ"ע בגללו ועל ידו הישיבה כמעט במלואה. בעיר נמצאו אז הרבה פליטים מפולין ומערי הגבול המערבי של המדינה, שהגיעו לשם ממקומות מושבם בימי מלחמת העולם הראשונה עוד לפני המהפכה בין הפליטים היה קהל גדול מתושבי העיר סוונציאן (ברוסיא הלבנה). בכללם היו הם אנשים פשוטים, במקצועם בורסקים, אומנים גדולים בעיבוד עורות בקר וצאן, עבורם נוסד ברוסטוב בית-חרושת לבורסקות, אחד הגדולים במדינה והם היו רוב העובדים בו.

אחרי המהפכה נהפכו חיש מהר הפליטים מסוונציאן לקומוניסטים נלהבים והם שיסדו ברוסטוב את היבסקציה הארורה (יסקציה - יברייסקאיבו סקציה, הסניף הקומוניסטי היהודי). חברי היבסקציה האלו גדלו ברובם בבתי יהודים וידעו היטב את המסורת היהודית ודווקא מהאי טעמא היו הם מסוגלים לעסוק בחיפוש ובילוש בבתי ה"כלי-קודש" (כלשונם) כולל רבנים, שוחטים, מלמדים, חדרים, בתי כנסת וכל יתר מוסדות היהודים בעיר. והיות כי היו כולם קומוניסטים, כופרים לשמה היו הם כלי המשחית היותר פעילים בידי המפלגה והממשלה להרוס ולהחריב את כל מה ששייך לענייני יהדות. והם שגילו את הסוד שבי"ס הגבוה תומכי-תמימים הוא שארית הישיבה הגדולה הידועה בעולם כולו בשמה ליובאוויטש, והרבי הוא הפטרון שלה.

בשנים הראשונות לקום המדינה הסובייטית, תיכף אחר גמר מלחמת האזרחים ברוסיא נתקבלה במפלגה ובממשלה הטקטיקה השטנית, טרם שניגשו לבצע איזו דבר רציני שבאין ספק יהיו לו הרבה מתנגדים בין אזרחי המדינה מחוייבים להכין לזה את דעת הקהל הרחב ואח"כ לפעול בכל התוקף כמתוכנן מבלי להתחשב ב"דעות הקדומות" של איזו שכבת אזרחים "מפגרים", אם מעט הם ואם רב. את הטקטיקה הזאת הפעילה הממשלה בפעם הזאת אחרי שהחליטה המיפלגה לסגור את הישיבה ויהי מה.

בחורף תרפ"ח נדבקו באחד הימים מודעות גדולות לכותלי הבתים בכל רחבי העיר ע"ד "המשפט" שיתקיים בנוגע למקום ישיבת תומכי-תמימים. באמת לא

היה זה משפט כלל במובנו המקובל, על משפט כזה אמר שלמה המלך ע"ה: מקום המשפט שמה הרשע (קהלת ג' ט"ז) לא משפט היה זה אלא תעמולה גסה, לפעול על קהל הנאספים ולהוכיח להם את צדקת המפלגה במעשה מביש זה - לסגור את הישיבה ולהגלות את התלמידים. אחת היא להם אם יפעלו או לא יפעלו על דעת קהל המתנגדים, גורל הישיבה כבר נחרץ מראש, אבל המשחק נמשך.

כמו בכל משפט היו שם שופטים, קטיגור וגם 4 סניגורים מצד הישיבה - הרב ברתן ז"ל, רב העיר, אם כי לא היה מאנ"ש ואולי גם חסיד לא היה בכלל, אבל היה אדם ישר, למדן ויר"ש, והיה מקובל על הרבי נ"ע שהיה מקרבו. השני היה הרב מטעם גולכברג, נואם מצויין, אחריו נאם ר' משה רוזנבלום ע"ה והמסיים היה צריך להיות תלמיד הישיבה. היות כי בזמן ההוא הייתי עדיין בחור ישיבה וגם שימשתי כמזכיר הישיבה הוטלה המשימה הזאת עלי.

כ"ק אדמו"ר הריי"ץ נ"ע דרש ממני להניח קודם על הנייר את תוכן הנאום שלי ולהראות לו. באתי אליו ביחידות ושמתי לפניו את הטיטא. תוכן הנאום היה: בטחון בה' שיצילנו מידי אנשים זדים גם בפעם הזאת כמו בכל דור ודור שעומדים עלינו לכלותנו. אין ספק כי כל הטירחה הזאת לסגור את הישיבה ולבטל את לימוד תורתנו תעלה בתוהו. (בימים ההם היו דברים בוטים כאלו עדיין בחופשיות, טרם ציירנו לנו כי בעוד זמן מה המחיר עבור נאומים נועזים יעלו לנו עד למסירות-נפש ממש).

הרבי נ"ע קרא את הטיטא ואישר אותה, אח"כ עמד מכסאו, בירך אותי בהצלחה ופטר אותי בלשונו הקדושה:

"אבער עס זאל גיין יאך פא מאסלו" (שהנאום ילך כמו משומן)

תשובתו הפקחית של ר' משה רוזנבלום

המשפט המעוות הזה נערך באולם העובדים "האנטרנציאנל השלישי" ונמשך כמה שעות. השפה המדוברת - אידיש. קהל הנאספים - כאלף איש. אם לדון לפי התשואות הסוערות שהיו מלוות את נאומו הסנגורים, וביחוד את נאומו המתוחכם של ר' משה רוזנבלום ז"ל, היתה דעת הקהל באולם נגד היוזמה הרשעית של אנשי היבסקציה, נגד סגירת הישיבה ונגד המחזה הטאטרלי המביש הזה בכלל.

את הישיבה פתח יו"ר השופטים - אחד מראשי ההנהלה של היבסקציה, אשר לא חסך דברי בוז וקלון על התורה ולומדיה ועל כל "כלי הקדש" (כלשונו) - הרבנים, השוחטים, המלמדים וכו'. חירף וגידף את הישיבות והחדרים המגדלים - לפי דבריו - בטלנים, אנשים ללא הועיל. היטב היה ניכר שהוא בעצמו אחד הבריונים שלמדו ופרשו. את נאומו הארסי סיים בדברי אשם: במטאטי ברזל נזרוק את כל הפסולת הזו לביב השופכין!

נשארה בזכרוני תשובתו הפקחית של ר' משה רוזנבלום ע"ה על דברי הבריון האלו. הוא סיפר לקהל הנאספים אודות הגולם הפראגי, שקיים תמיד בדיוק את מה שציוו עליו לעשות, אבל לא בדרך אנושי אלא כיאות לגולם. וכשהיה מנקה את הבית, טאטא וזרק לפח האשפה יחד עם הפסולת גם את תכשיטי הזהב והאבנים היקרות שנמצאו על השולחן...

הישיבה ברוסטוב נסגרת

במשך החורף לא נעשה מצידה של הממשלה שום דבר נגד הישיבה והכל היה כאילו במנוחה. הספקנו להכין את החדר שמצאנו עם כל האביזרים הנחוצים לעבודת המזכירות.

והנה תיכף אחרי חג הפסח, באחד הלילות בשעה שתים לפנות בוקר, הקיצו את בני משפחתי דפיקות חזקות בדלת, והבית נתמלא אורחים לא קרואים ומאוד לא סימפטיים, ובראשם אחד של חברי היבסקציה, איש מבוגר בעל חטורת, אשר חיפש ובלש בכל הבית ולקח את כל מה שמצא מהדברים הנוגעים לישיבה. וגם אותי לקח אתו והביא אותי לטש.ק. (טשרובציניא קמיסיא - הוועד המיוחד במינו, כנראה - הגלגול הראשון של הג.פ.או. שנוסד בעיקר להילחם עם הקונטר רבולציונרים בשעת החרום של מלחמת האזרחים). בימים ההם להמלט מציפורני

המוסד הזה היה כמעט בלתי אפשרי, כל מי שנפל לידם היתה אחת דתו להמית. אבל אחרי תום מלחמת האזרחים ברוסיה שהביאה לנצחונם ההחלטי של האדומים, נרפו לזמן מה מעשי הזוועות, ופסק דינם לא היה כל-כך חמור.

כשנכנסתי לחדר האסורים מצאתי שם את הרש"ג (ז"ל), את יהושע, בנו הצעיר של ר' משה רוזנבלום ז"ל, הוא היה אז הספק של הישיבה, ואת מענדל הלפרין (בנו של השד"ר ר' יחיאל הלפרין ז"ל) שהיה עוזרו של יהושע רוזנבלום.

בחדר זה ישבנו כולנו מן יום ב' בשבוע עד יום השבת, ורק אז קראו אותנו לחוקר, שעשה חקירה שטחית והודיע לנו שהוא משחרר אותנו ומרשה לנו לחזור הביתה.

בבית אבי-חורגי, שנקרא הרב מיעסענטוקר, היה תמיד מניין בימי שבתות וכשחזרתי הביתה (ברגל, כי בית מעצרנו היה בקרבת מקום) נתכבדתי תיכף בקריאת ההפטרה, אבל בה בשעה הופיע עוד הפעם חייל טש.ק. וקרא אותי לבוא אחרי חזרה למאסר. כשקרבונו לאשנב התחיל הפקיד לצעוק עלי: למה ברכת? נתברר שעלי היה קודם לפנות אליו ולחתום על צו השחרור. כמובן סירבתי (בגלל השבת). אם-כן עלי לילך חזרה לחדר האסורים. נכנסתי שמה בפעם השנייה והנה כל חבריי שם. כמובן, גם הם סירבו לחתום בשבת וחזרו למקום מעצרם.

היה זה יום קייצי חם מאוד. הדלת של החדר, אשר היה מלא אסירים, היתה פתוחה לרווחה, ועל ידה עמד שוטר מזויין.

באותה שעה ירד מהקומה השנייה, אשר שם היה משרד החוקרים, החוקר ששיחרר אותנו (אמרו עליו שהיה כומר במקצועו), ולצדו אחד מחבריו. כשראה אותנו בחדר האסירים שאל למה לא הולכים אנו הביתה, הלא שחרר אותנו, וקיבל תשובה מאחד האסירים שעמד אצל הדלת, כי סירבנו לחתום על צו החופשה בשבת. אז פנה לחבירו שליווה אותנו ואמר: שאלת אותי מה זה חסיד ומה זה חב"ד? הא לך התשובה, הם לא יחתמו בשבת בעד כל הון.

בעוד רגעים אחדים קראו אותנו כולנו עוד הפעם לאשנב הפקיד ביציאה, קיבלנו רשיון לשוב תיכף הביתה ולבוא בערב לחתום, וכן עשינו. אבל מני אז והלאה הישיבה ברוסטוב נסגרה.

מבחור ישיבה לבעל מקצוע

בשנת תרפ"ב, אחרי המשפט על הישיבה ואחרי כל ההרפתקאות שעברו עלי המתוארים בהנ"ל סגרה הממשלה את הישיבה ברוסטוב לגמרי, והבחורים נתפזרו לכל קצוי הארץ הגדולה ללמוד שם במחתרות, כפי שכבר ספר הרבה פעמים. ויש מהם שהפסיקו את למודים ויצאו ל"עולם הגדול" ללמוד איזו מקצוע ולבנות את ביתם. ברוסטוב נשאר אחד הבחורים המוכשרים.

היות כי תמו/מימי מלחמת העולם ראשונה הועברה מווארשה לרוסטוב האוניברסיטה הפולנית הידועה על כל מורי' ומרצי', וגם הפרופסורה עם הסטודנטים, ובתוכם גם הפקולטה לרפואה, בחר לו ישראל מאיר ע"ה ללמדו שם רפואה. אבל לא היתה לו האפשרות לזה, קודם כל, לא למד עד אז בשום בית ספר חצוני, וכמעט שלא ידע את השפה הרוסית, שלא לדבר על הידיעות הדרושות לקבלת תעודת בגרות, ובלי זה אי אפשר לחתקבל לבית ספר גבוה, לבד זה היתה עוד מניעה גדולה - זה שלמד בישיבה והי' "חסר זכות הבחירה" - לישנץ. אנשם "פחותים" כאלה לא עברו על סף בי"ס גבוה ברוסיה האדומה.

אבל זה לא הטריד את ישראל מאיר הרבה, הכשרונות שלו היו מצויינים - לפי דבריו כשנתקבל ללמוד בישיבת תנו"ת הי' יודע 400 דפי גמרא על פה - ובריאותו היתה אתו. ע"כ החליט ללכת לעבוד במקום שהוא בית חרשת כעובד פשוט - זה שנקרא "עובד שחור", כדי לרכוש לו את הזכות לבחור החסר לו. ובאותו זמן להכין עצמו לבגרות.

וכן עשה. במשך שנתיים עבד במלאכה "שחורה" בבית החרושת הבורסקי הגדול ברוסטוב לא הבחין בין מלאכה נקי' וקלה לבין מלאכת הבורקסקי היותר כבידה ומבזה. ובאותו זמן שקד על לימוד החול, וכעבור שנתיים קיבל את תעודת

הבגרות וגם את הזכות להתקבל בבית ספר גבוה ואז נתקבל כסטודנט לאונברסיטה בפקולטה לרפואה, אחרי עבור שש או שבע שנים גמר את הלמודים בהצטיינות וקבל את התואר רופא מחלות עצבים. כמובן שבעת הלמודים וגם אח"כ כבר לא דקדק בקלה כבחמור בכל הנוגע לשמירת מצות ולימוסד התורה. אבל לא נטה לגמרי מדרך התורה ואפילו החסידות.

סיפר לי אחד ממכירי שהתפלל יחד איתו בביהכ"נ, שתפלתו היתה במתינות ובכוונה, כנראה שגם לאחר מכן הי' שומר מצוות באיזו מדה שהיא. פעמיים קרתה לו תאונת דרכים ב?!, בפעם הראשונה ניצל בדרך נס, כפי שהוא עצמו מספר בספרו, ובפעם השניה בעברו את הכביש נהרג.

קשיי החיים ברוסטוב

הימים ההם היו קשים מאוד בארץ בכלל וברוסטוב בפרט בעיני כלכלה. הי' רעב ממש, ובבית אין כל, זה עתה קמו אנשי הבית, והבחור הזה נ. בתוכם, ממחלת הטיפוס ששרר בכל הארץ. ואין במה להחיות את נפשותיהם.

החנויות היפות והמפוארות בעיר היו ריקות מכל, מהם גם אלו שבמרכז העיר. הלחם נחלק לתושבים לפי כרטיסיות, לערך מאתיים גרם ליום לנפש וזהו כמעט הכל, גופות המתים ברעב ובחולי התגלגלו בחוצות לעין כל, ואין איש שם על לב את זה.

כשעמד על רגליו הבחור החליט שגם לו הרשות וההכרח להעשות סוחר. במה ואיל? את זה לא ידע. כסף להתחיל באיזו שהוא מסחר לא הי' לו, וכמובן גם שום נסיון בדבר כזה. אבל בזמן ההוא כשהכל הי' חרב ומוחרב - אין חכמות ואין כל סחורה למכור ולקנות, במצב כזה הכל עובר לסוחר, העיקר הוא להשיג משהו למכור ולצאת לשוק.

ובכן הכין לו "הסוחר החדש" דף עץ מאחד שתיקן אותו על חזהו, ועל הדף הזה היתה כל סחורתו - עטים, כפתורים, מחטים ועוד צרכי בית כאלו שנמצאו בביתו. והנה הוא סוחר ומוכר כאלו נולד להיות כזה. החורף הי' אז מאד קשה. על המוכר הי' להסתרבל בבגדי חורף שונים ולעבור בשוק שעות ארוכות עד שהצליח לאסוף איזו פרוטות להביא הבית. וגם בהם לא הי' מה לקנות הקור בבית הי' גדול מאד ואין במה להחם אותו. כל המשפחה התכנסה בחדר אחד, וכל החדרים האחרים היו עזובים.

באחד הימים בא אליו אחיו הצעיר שכבר עסק אז בכל מיני מסחר שונים וגם הצליח לאסוף מעט כסף, והציע לו להשתתף עמו במסחר המבטיח רווחים טובים מאוד. היינו לקנות מטבעות זהב מימות הצאר, וממש בזיל הזול (מסחר כזה הוא דבר אסור על פי החוק, אבל.. מוכרח להסתכן) צריכים לזה סכום כסף די גדול אשר אפשר להשיג אצל אחד המכרים המוכן לתת את הכסף בתורת עסקא בריבית לא גדולה.

הבחור שלנו, שזה עתה נעשה ל"סוחר" האמין בחוש המסחרי של אחיו, התפתה לעסק המבטיח רווחים גדולים, ושניהם קבלו את הכסף הדרוש מהמלוה והלכו לפגישה בשוק למקום אשר הוסכם עליו מקודם. מוכר הזהב הראה להם את מטבעות הזהב, הם טפחו ובחנו אותם בידיהם. מחיר הזהב טהור לאין כל ספק, מסרו לו את הכסף וקבלו את החבילה היקרה לידיהם. פנו הצידה, פתחו את החבילה וחשכו עיניהם לא מטבעות זהב אלא מטבעות נחשת פשוטות, בין רגע החליף הנוכל את החבילות, ובמקום החבילה עם מטבעות הזה שהראה להם תקע לידי "הסוחרים" המשופשים חבילה כמתכונתה, אבל עם מטבעות נחשת. והוא בעצמו כבר עבר חלף ואין זכר לו, בזה נגמר אצל הבחור שלנו המסחר בזהב "שחור" אחת ולתמיד. את החוב למלוה שחזרו אליו מבויישים החזירו במשך זמן רב בתשלומים.

מה נשאר לסוחר שלנו לעשות? - לחזור לעסק שלו עם העטים והכפתורים~ וכן עשה. אבל זה לא נמשך זמן רב. ההשגחה כיונה עבורו עניין לגמרי אחר לעסוק בו.

תקופת הנא"פ - העסקים העצמאים פורחים

כשבאה שנת תרפ"ג, והמצב החל להשתפר לאט לאט, הממשלה הקומניסטית הודיעה שעוברת זמנית לפוליטקה כלכלית חדשה (??) שנמשכה לערך שנתיים, ?? הותר הסחר לאנשים פרטיים, והעיקר להאיכרים שבכפרים - להוליך את תוצרתם לשוק לעיר. וכמעשה קסמים החל השוק להתמלא בכל מיני מאכל - תבואה, ירקות, פירות, בשר ומאכלי חלב.

ברוסטוב נמצאו אז האחים ג. הגבירים (מלפנים) והם נפלו תומ"י על המציאה.

התחלת הסחר שלהם הי' בתבואה, היינו - קנו מהאיכרים את גרעיני התבואה - בעיקר חטים, הוליכו אותם לבית הטחינה וקבלו תמורתם שקי קמח, ומכרו את

הקמח לאופים ובכלל לכל קונה.

לא עבר חדש ומיד שהתחיל לסחור, והנה מתקרב אליו בשוק אחד האחים ב. ומציע לו לעבוד לעבוד אצלם בחנותם פה בשוק, כמובן הסוחר שלנו מקבל את ההצעה בשמחה ובתודה.

החנות של האחים ג. היתה בשוק בבנין חרוב בקומה השני' - יותר נכון בבנין הגג, של מחסן עזוב. זכוכית החלונות היו שבורים והקור, השלג

ורוח הפרצים העזה כילו כל חלקה טובה בגוף. גם כאן הי' על העובדים להסתרבל בבגדים חמים שלא לקפא מקור.

העסק הי' בתבואה וקמח. כלומר, את התבואה שקנו מהאכרים הביאו האכרים בעצמם את הטחינה, ומשם הביאו שקים מלאים קמח.

מי שזכה להיות בחיים שלו סוחר במשך פחות מחדש ימים נעשה פתאום עובד במשרה בלי שם, עליו הי' לעשות חשבונות עם מוכרי התבואה ולשלם המגיע להם, וגם עם קוני הקמח ולקבל מהם את הכסף.

ובהיות כי האינפלצ'י היתה אז נוראה הי' הכסף חבילות גסות של נסר שהי' לפנים כסף, נשמר בקופת עץ. כל היום הי' נותן לעסק זה, ולערב היו מובילים בעגלה את הקופות המלאות כסף לבית בעל העסק.

כשנתקבל נ. לעבודה הבטיחו הבעלים לשלם לו משכירות חצי שק של קמח שחור לחדש, והשמחה בבית היתה גדולה, כי זה העביר מהמשפחה את חרפת הרעב במשמעו היותר פשוט.

ככלות חדש ימים כשחזר נ. הביתה מצא שם שק שלם מלא קמח לבן מהמין המובחר, שהביאו לו במשכורתו.

מהיום ההוא והלאה עברה משכורתו מקמח לכסף, והאמת ניתן להאמר, כי בעליו, אשר היו מאוד מרוצים ממלאכתו המעולה והנאמנה, שילמו לו במיטב כסם את שכרו ככל המגיע לו.

אבל סחר התבואה והקמח
הי' אצל הבעלים רק כעין מעבר
לאסוף כסף הרבה ככל האפשר,
והמסחר הצליח בידם. וכבר יכלו
לעבור לעסק העיקרי שלהם -
עסק הסיגריות והטבק לעישון.

בתחלת הקיץ תרפ"א הקימו
בית חרשת לא גדול לסיגרטים,
בחדר שהי' לפנים בית חרשת
גדול למסמרים וחוטי מתכת של

הגביר הנודע מקסימוב, את החצר עם הבית ועם כל אשר בהם קנו האחים ג'. ושם
הי' ביתם.

הבחור נ. עבר לעבוד בבית החרשת החדש בתור מנהל חשבונות וגם קופאי.
הי' לו שם תא מיוחד, כסא ושלחן וכל הצורך. לבעלים שלו לא היו שום ספיקות
שהעובד הזה נ. הוא מנהל חשבונות מקצועי, איפה רחש את הידיעות בזה, אם למד
בישיבה כל ימיו עד השנה האחרונה - לזה לא שמו לב. לא שאלו אותו שום שאלות
ובטחו בו, ואומנם העובד הצליח בכל מעשיו, והכל היה על מקומו בשלום.

עסקי הטבק והסיגריות

כידוע ערך הטבאק דורש תשלום אגרה מיוחדת "צאז" לממשלה, גם צריכים
לעשות את החשבונות עם הפועלים, עם מוכרים וקונים וכן הלאה, כל זה מלא
נ. בהצלחה גדולה, לבד שהי' האיש הנאמן שסכמו עליו בכל העניינים הנגלים
והנסתרים, לעולם לא דרשו ממנו שום דו"ח ואמנם לא הוכזבו.

קרה שהיו צריכים ללכת לאיזו כפר קזאקי - סטניצא - לקנות שק עלי טבאק.
הממונה על הזה הי' הרה"ח ר' בנימין אלטהויז ע"ה, אבל לעשות את החשבונות עם
האיכרים לתשלום הכסף במזומן, לקח ר' בנימין עמו את נ. והעסק הצליח בידם.

חשבונות תשלום האגרה לממשל הי' די מסובכים ובכלל אפשר לעשות אותם
בדרכים שונות ידועות לידעי דבר. את התורה הזאת אמנם נ. לא ידע, אבל הוא
מצא דרך לזה בעצמו, וכפי שהראה אח"כ היתה הדרך נכונה, אם כי לא מקובלת,

אבל מצדן של מנה"ח הממלכתיים, לא היו שום תלונות. כי בנוגע לסכום הכסף המגיע להם קלע נ. אל השערה. גם באופן חשבוננו זה.

לאחר העבודה במשך כשתי שנים אצל אחד האחים עברתי לעבוד אצל אחד מקרוביהם שפתח גם הוא בית חרושת לסגרטים (ושם קבלתי משכורת ממש מועטת). והנה נודע הדבר שאין מי שהוא שיעשה את החשבון של האגרה הנכון. ומוכרח הי' בעלי הראשון לשלם לי את משכורתי משלם רק עבור עשיית החשבון. בכל חדש הביאו לי בעגלה את ספרי החשבון, ואני הכנסתי את חשבון האגרה וקבלתי את משכורתי החודשית.

וכן נמשך הדבר עד סוף החי' - כשהפוליטיקה החדשה פשטה את רגלה, ובעלי החרושת הוכרחו לסגור את עסקיהם, ויחד עם כ"ק אדמו"ר נ"ע יצאו מרוסטוב בשנת תרפ"ד.

התפטרתי, קבלתי פיצויים ונשארתי בלי עבודה.

עסק החנות שנכשל

בימים ההם באה לרוסטוב בת אבי-חורגי ז"ל - גיטל - עם בני ביתה. והיא אלמנה חסרת כל. היות ועל ידיד הי' איזו סך כספים בחרתי לתמוך בה, ואולי גם אני אקבל איזו טובה מזה.

פתחנו בשוק חנות קטנה - עם מיני מאכל שונים, והאחות עם בנותי עסקו בה. עלי הי' לקבל בעסק הזה איזו חלק רווחים. אבל במשך החזמן האריתי לדעת כי לרווחים הדרך רחוקה, ועד שיגיעו אליהם יאכל כל הכסף ע"י משפחת שותפתי.

הצלחתי להציל משהו מהכספים שהנחתי בעסק, והחלטתי להתייאש מכל העסק הזה ולכל הפחות לנסוע להרבי נ"ע ללנינגרד לימי החגים הבאים.

בלנינגרד התארחתי אצל מר נעמויטין, אבל הכסף כבר אזל מכיסי לגמרי וכמעט שלא הי' לי מה לאכול, ובאמת העיר היתה ריקה מכל מיני מאכל למכירה (אפשר הי' לקנות חפצים שונים של הצאר ימ"ש) רק בחנות הידועה ועליסייב הי' אפשר לקנות ביצים. וזה הי' כמעט כל האוכל שלי כל זמן המצאי בלנינגרד.

בימים ההם החלטנו אני וחברי הנאמן ר' יהודה עבער הי"ד לבקר בארמון החורף של הקיסר לשעבר ניקוליי ימ"ש וגם באוצר המלוכה ארמיטז. יהודה לא ידע את

השפה הרוסית כלל, ועלי הי' לתרגם לו כל מה שלא הי' מובן לו.

והנה עברו הימים הנוראים והחגים, ועלי לחזור הביתה, אבל אין לי שום מוצא לכסף, אין לי במה לשלם עבור הלינה, ובמה לקנות כרטיס נסיעה.

נתקבעתי במצב אבוד מאוד לא נעים.

והנה באה הישועה שעבורי הי' זה באופן נסי ממש.

האחים ג. שעבדתי אצלם ברוסטוב החליטו לעזוב את הארץ, זה הי' דבר כמעט אי-אפשרי, אבל הם מצאו בעיר האמיל עו"ד כזה שהבטיח להשיג עבורם רשיונות יציאה.

לעסוק בזה נשלח הבחור (אז) ר' נחום גולשמיד, הוא שהה שם כבר זמן רב אבל משהו קרה, והעסק לא זז ??? ע"כ החליט לשלוח לו לעזרה עוד את מישוהוא, והגורל נפל עלי (ובאין ספק שזה הי' בהסכמתו ואולי גם בברכתו של כ"ק הריי"ץ נ"ע).

כשהציעו לי לנסוע להומיל והסביר לי מה לעשות שם, הרגשתי עצמי ממש כמו ניצל מהמבוכה הגדולה שנפלתי בה.

קבלתי על היד די כסף שהספיק לי לשלם כל חובותי ולנסוע להומיל שלא ??, אלא לפי הצורך. גם כתובת קיבלתי איפה להתארח כל זמן שהייתי בהומיל, זו היתה כתובתו של הרב ר' ישראל יעקבסון (ישראל זוראוויצער שידעתי אותו מליובאוויטש), ולבסוף הי' נקרא בלזאת אמירקניה דשעקובסאהן.

ר' ישראל הי' בעל לב טוב מאוד ובכלל איש נחמד שהי' ממש תענוג להמצא בחברתו. הוא הי' כבר נשוי וזה עתה נולדה לו בתו הבכורה, לא ידוע לי במה עסק אז אבל העניות ממש צעקה מכל פינה. עזרתי לו כמה שידי מגעת. שהייתי אצלו כמו חדש ימים. עשיתי כל מה שהוטל עלי בעסק של משפחת ג. והצלחתי ב"ה להוציאם מהארץ לחו"ל.

בקשרי השידוכין עם בתו של רבה של כפר חב"ד הרב ש.ז. גרליק

בתקופה זו בהיותי בהומיל נעשה השידוך עם זוגתי, בתו של הרב גרליק:

כך התחתנתי עם בתו של הרב שניאור זלמן גרליק (רבו הראשון של כפר חב"ד) ורבה של העיר בערזינוב.

ומעשה שהיה כך היה. בשנים הראשונות של הממשלה האדומה ברוסיה בעיר רוסטוב (עד שהתערבו היבסקציה המחלקה היהודית שנלחמה נגד הדת), קיבלו כל בתי הספר הגבוהים תלושי אוכל על חשבון הממשלה, בין המקבלים היתה גם ישיבת תו"ת (באותו זמן נפתחו תלמודי תורה רבים).

אחד המתעסקים לפתוח ת"ת היה אבי חורגי רא"א ניימרק זצ"ל, הוא הצליח לפתוח ת"ת לארבע מאות תלמידים כולם תושבי העיר רוסטוב.

אחת הבעיות היתה, מי יהיו המלמדים, בטורח רב הצליח להביא מלמדים ראויים לקוסטוב. אנשים המסוגלים למלאכה זו, ובעיקר יראי שמים ויודע ספר, מכל קצוות הארץ.

ביניהם היה המלמד המעולה שנקרא בפי כל 'דער סנובסקער מלמד' (את שמו איני זוכר) אז הוא היה מלמד בעיר סנובסק, ולאחר בעיות שהיו שם עבר ללמד בפלך צערניגוב.

היות שהיה מכיר אותי היטב בהיותו ברוסטוב עלה בדעתו להציע לפני שידוך את בתו הבכורה של הרב גרליק וביום מן הימים קיבלתי גלויה מבערזניו עם ההצעה הזאת, כמובן שלא עלה בדעתי לנסוע לכאלה מרחקים למצוא לי כלה, ולא שמתי לב כלל להצעה "מוזרה זו" ושכחתי אותה.

כעת בהיותי (בהומיל) לרגל המשימה שהוטלה עלי בדבר יציאת משפחתי (שהנ"ל) והתארחתי בביתו של התמים ר' ישראל יעקבסון ז"ל באחד מלילות שבת סעד איתנו ליד השולחן איש נשוא פנים אורח מבערזניו ר' גבריאל כהן שהגיע לשם לרגל עסקיו, והתארח אצל ר' ישראל יעקבסון.

על שאלתי מאיפה הוא, ענה לי מבערזניו הלא רחוקה מהומיל, כשהזכיר לי את שם העיר נזכרתי בגלויה עם ההצעה הישנה, וכאילו בתור בדיחה סיפרתי לו על ההצעה המוזרה הנ"ל, ר' גבריאל לא האריך בענין זה הרבה.

אבל כשחזר לעירו ניגש לרב גרליק ואמר לו, שהבחור שהתעניין עליו בזמנו
התארח אצל הרב יעקבסון.

חותני הרב גרליק שהצטיין בזריזותו לקח את בתו ומיד יצא לדרך עם הכלה,
והנה שניהם מגיעים. כמובן שסגרנו את השידוך.

מזכרונות המלחמה

החיים תלויים במשקפיים

במלחמת העולם השנייה יצאנו מספר קצינים לדרך בכיוון ידוע. הנהג טעה והסיע אותנו בכיוון הפוך, ראינו את טקני האויב באים וקרבים אלינו. הדרך הכבושה עברה בין שדות ירוקים ומרהיבים.

הטנקים שזיהו אותנו החלו לירות עלינו פגזים, קפצנו כולנו מהטנקים לעבר החפירות, וכפסע היה בינינו לבין המוות, - תוך כדי הקפיצה מהמשאית נפלו לי המשקפיים, ללא משקפיים אני לא רואה כלום ממש כמו עיוור, בידעי היטב את מר גורלי והצפוי לי ללא משקפיים באמצע המלחמה, ללא שום אפשרות להשיג אחרים בזמן חרום, המשכתי לזחולתוך כדי שאני ממשש את הארץ בידי בנסיון לאתר את משקפיי האבודים, תוך כדי שפגזים נופלים מימיני ומשמאלי.

בנתיים הנהג הספיק לתפוס את טעותי המרה ועשה פרסה וכל הנוסעים קפצו בחזרה למשאית, רק אני לא הספקתי והמשכתי בזחילה וחיפוש אחר משקפיי. ברגע האחרון מצאתי את המשקפיים והספקתי לקפוץ בחזרה למשאית שכבר התחילה לנסוע ולהימלט. כך ניצלתי.

האנטישמי ומשכורתו

"אסון גדול" קרה לפלוגתנו - סגן המפקד לעיני פוליטיקה (זייתפולוץ), כמובן מאנשי הבולשת הסמויים, המיור פולזעקנקא - נהרג, נשארנו זמן מה בלי זייפולוט, אבל לא יעשה כן בארצנו, הלא הוא הוא רוח החי', אם כי לא כך נעים לנשום תמיד רוח כזאת.

אבל לא לצחוק. באחד הימים נצב לפנינו זאפוליט חדש, בחור כארזים, מקושט

במדליות ההכרחיות, אבל בדרגה פחותה מהקודם וגם לזה אין לדאוג כי בעוד זמן מה זכה לדרגת מארבים הוא, כנראה ש"עבודתו" מצאה חן בעיני מפקדיו והטו אליו חסד.

כפי שנודע לנו במשך הזמן הי' במלאכתו האזרחים מחסנאי באחד העסקים הגדולים במוסקווה. וכעת שחק לו הגורל והתחיל לעלות מדרגה לדרכה בצבא במהירות מרבית, ומי יודע אם הי' זוכה בזמן מן הזמנים להגיע לאותו מקום שהגיע לפניו ברזנוו הלא יוצא יוצלח ולתפוס מקום בראש הממשלה במדינת הענק למשך שנים רבות. אין צורך לזה לא בשכל ולא בחדש, רק לדעת להשתכר היטב בקרבת מרעים למלא את כסאו הוא בכל טוב דעלמא דין.

המשרה שזכה לה הבחור הזה - קורולוב שמו - מאד מצאה חן בעיניו, עד כמעט ונשבע שישאר חייל כל ימי חייו, איך טוב לו משהו אחרת ממשרה כבודה זו.

וכן עלינו להעיר, כי מפקד הפלוגה המיור קרודוויץ - רוסי לבן במוצאו, הסביר לו פנים והם התיידדו במהרה. בפרט שגם שניהם היו אנטישמים ארסיים, אבל לפי מצב המקום והזמן הי' עליהם להסתיר מעשיהם.

במפקדה של הפלוגה נמצא, כפי שהיה נהוג בימים ההם, גם שני יהודים, האחד במשרת קופאי (?) והשני - מבטיח כל צרכי הפלוגה במזון, בביגוד ובנשק. קשה הי' למצא עלילה במלאכתם, הם עשו אותה במסירות ולפלוגה לא הי' חסר שום דבר, הן בכסף והן בצרכים אחרים, אבל עצם מציאותם של אותם היהודים במפקדה לא נתנה מנוח לגוים האלו והי' צורך נחוץ איך שהוא להפטר משני היהודים, וככל האפשר קודם.

הזמן הי' סוף שנת הארבעים וארבע. מאזני ההצלחה במלחמה החלו לנטות לטובת הרוסים ושותפיהם ולרעת הפשיסטים, החזית התקרבה לספר המדינות - רוסיא פולניא.

וכאן מצאו הצוררים מקום לפגוע בשנואי נפשם - שני היהודים במפקדת הפלוגה.

באחד הימים אנו - אני והיהודי השני הברדיצובאי האסקלוס - נקראים למפקד. הפולקובניק חריטונוב, איש מבוגר, די אינטליגנטי, ומבין דבר. המפקדה שלו נמצאה באחד הכפרים בקרבת החזית.

בשעה המועדה נצבנו בפנים שנינו.

וכאן המקום להעיר, כי הבטליון שלנו נמצא במשך הקיץ שנת 1942 בקרבת העיר הידועה סטלינגרד, בה בזמן שגברו בה הקרבות הנוראים מלאי הדמים. כשנצחו שם הרוסים והגרמנים הובסו ונשמדו, נלקחו בשבי כל התשעים אלף לגרדום תחת פקודתו של הפלדמרשל פאולוב.

ברכה לאריכות ימים

יש ששואלים אותי האם קבלתי מאיזו איש חשוב ברכה לאריכות ימים. אני אינני זוכר דבר כזה.

אבל אמי ע"ה סיפרה לי מעשה שזו השאלה הזאת, והיא היא גם התשובה.

כבר כתבתי פעם ופעמיים שנולדתי בעיירה קטנטונת בקרבת העיר קייב. האבא שלי הי' הרב של העיירה הזאת. והוא הי' חסיד פולני (א פוילישער חסיד), ה"יהודים הטובי", היינו האדמו"רים של פלך קיוב, והמדינה אוקריינה בכלל, היו בני קדושים יוצא ירך האדמו"רים, תלמידי הבעש"ט נ"ע. והיו מפוזרים בערים ועיירות אוקראינה באורך וברוחב, היו נקראים לפי מקומות מגוריהם. ביניהם היו ה"יהודים הטובים" של טשערנוביל (ר' נחום'צע ור' מוטעלע נ"ע), של הורונטיפולוע, של ראחמאסטרייווקע, של מאקאווא, וכהנה וכהנה, מי הי' הרבי של אבי ז"ל - לא ידוע. אם כי שנים מהם ראיתי במו עיני, כשהתארחנו, אני והורי, אצל הסבא שלי, אבי-ה של האמא, בעיירה מיקנטובקא (שם מ"כ של הרבי נחומצע נ"ע), זה הי' לערך בשנת תרס"ב-תרס"ג.

והנה קרה מקרה שאחד מהרביים הנ"ל, ואפשר שהוא הי' הרבי של האבא בעצמו, בא לעירנו לביקור. בית מלון בעירנו לא הי', כמובן שהרב של העיירה, היינו האבא שלי, נתכבד בהכנסת אורח בעל שיבה. קבלנו אותו בכבוד גדול, והעמדנו לרשותו חדר מיוחד לפי כבודו.

באותם הימים ששהה אצלנו חלה הרבי. רופא בעירנו לא הי', לא הי' בית חולים. הסתפקנו בשרותיו של החובש מר זאק (את שמו שכחתי) אבל אותו בעצמו אני זוכר היטב, ובעיקר את המדחום שלו, שהייתי ירא ממנו מאד. בכלל הוא טיפל בי

כשהי' לי חום גבוה, והמדחום הי' קר מאוד, ודי הי' לי לראות איך הוא שולף את המדחום מהצנרת המרכזית שלו, כדי לשים אותו תחת שחיי, והדמעות כבר נשפכו ממני כנהר.

במקרה שלנו, כמובן שקראו למר זאק החובש. כפי שנהוג במקרים כאלה, בדק מר זאק את החולה היטב. שם לו את המדחום תחת שחיו, ביקש ממנו להוציא את לשונו, דפק בחזהו ובגבו, הדביק את אזנו אליהם, בדק את הבטן וכן הלאה. כל הזמן הזה עמדתי אצל מיטת החולה והתבוננתי היטב לכל הנעשה.

החובש נתן לו איזו רפואה ועזב את הבית.

ואז נכנסתי אני בתמונה. דרשתי שיתנו לי לבדוק את החולה. ההורים היו המומים איזה משחק הוא זה להטריח איש זקן וחולה, את כבוד הרבי בעצמו, אך ורק משום שכך עלה על דעתו של ילד מפונק (הייתי אז, כנראה, כבן ב') חסר דעת ונימוס.

ניסו להרגיע אותי ולהסביר לי את הטפשות ואי הנימוס שבדרישתי זאת, אבל ללא הוואיל. עמדתי בתוקף על דעתי וכשסירבו לי הרימותי קולי בבכי ובצעקה, כנהוג.

הרבי הרגיש שמה שהוא בבית לא בסדר, ושאל על מה כל הצעקה הזאת. כשסיפרו לו אחרי נסיונות של התחמקות, שהצעיר שבבית (דער מוזייניקל) התעקש לדרוש שיביאו לו לבדוק את החולה מחדש, אמר הרבי: טוב ונכון, על ידו תבא לי הרפואה ודאי.

מספרים שחיקיתי את הרופא-החובש בכל תנועותיו, גם מדדתי את החום שלו, הכיתי באצבעי על החזה ועל הגב שלו, וקרבתני אליו את אזני לשמעו, והחולה קיים את כל הוראותי בדיוק ובלי תלונה.

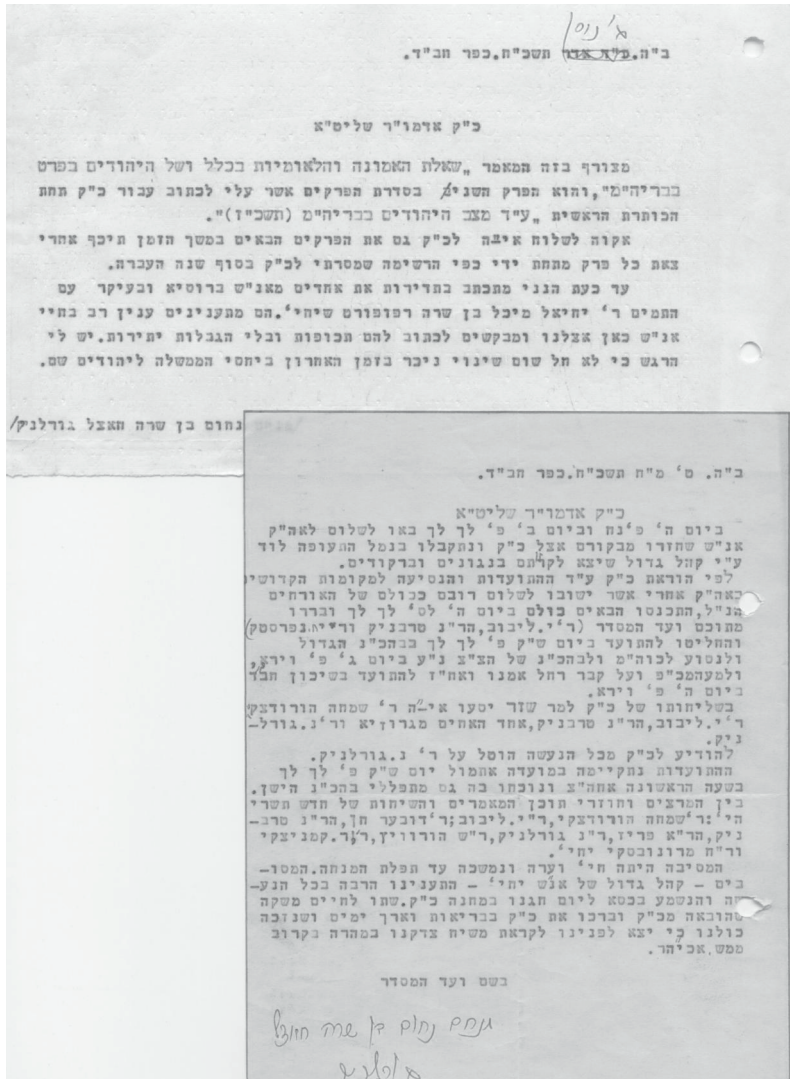
כשגמרתי את הבדיקה ואמרתי כפי שאמר החובש שבעוד ימים מספר יהי' ? בריא אולם, אמר לי: תודה! וברך אותי בבריאות ובאריכות ימים.

מכתבים ודו"חות לרבי

סקירה על המצב היהודים ברוסיה, ודו"ח מ"ועד המסדר" של כפר חב"ד

פעולות החוזרים מחצר הרבי

דו"ח פעולות שערכו באה"ק עם שובם

ב"ה. מו"ש"ק אור ליום ט"ו מ"ח. תשכ"ח. כפר חב"ד.

ב"ק אדמו"ר שליט"א

עפ"י הוראת כ"ק התועדו כולנו הבא"ט זה עתה מביקורנו אצל כ"ק, בבית"ס למלאכה בכפר חב"ד בערב אור ליום ג' י"א ח"ו בנוכחות כל התלמידים, המורים והמנהלים. למחרתו ביום ג' היתה התועדות בסמינר למורות. נוכחו התלמידות, המורים והמנהלים. הרצו ר' א. ירוסלבסקי, ר' י. ליבוב, האחים מגרזיא יחי' ועוד. בעצם היום הזה יצאנו כולנו לירושלים תובכ"א והתפללנו הפלת המנחה אצל הכותל המערבי (כבר נחשפו ונתוספו עוד שלשה נדבכים מאבני הקודש כמעט לכל ארך מפלה של מאות שנים שעברו). אח"כ בקרנו את בהמ"ד של הצ"צ נ"ע בעיר העתיקה. הרב ר' ז. סלונים יחי' הרצה בדברי ימי בהמ"ד, ור' משה סג"ל יחי' סיפר אודות המלאכות אשר כבר נעשו, הנעשות והעומדות להשקות בזמן הקרוב למען הקים את בהמ"ד על תילו ושחזרו באופן המתאים בכל פרטיו, כפי האפשר, למתכונתו של הבית מלפניו, עפ"י התמונות והתשפכים אשר נשתמרו בידי הרב ר' ז"ס יחי'.

סדרי התפלה והלמוד בבהמ"ד הולכים ומשתפרים. כבר מתפללים כמעט בקביעות שם ולומדים ספרי הצ"צ נ"ע בגלל ודא"ה. התפללנו שם תפלה מעריב, ביום ה' י"ג ח"ו נסענו כולנו הנ"ל לעיר חברון. הצטרפו אלינו גם איור מיתר גרי חב"ד וגם הרב ר' ז. סלונים יחי'. התפללנו מנחה על המעלות מחוץ למערה בו במקום אשר, לפני זכרון הישישים שבנו יחי', התפלל לפניו אדמו"ר נביג"מ זיע"א (בעתונת הארץ הונאה את"כ העובדה כי פרחי הערבים עשו כל מה שבידו להפריע על תפלתנו). רששו וגם זרקו אבנים אחרינו. כן הי' באמת, אבל לא פגעו, חלילה, באיש מאתנו. משם יצאנו לבית לחם, וכבר היתה השעה מאוחרת ומצאנו את הבית על מצבת קבורת רחל סגור. לא הוציאה ההשתדלות בפני מטל הצנא (ברשותו נמצא הבנין) לתת לנו את האפשרות להתפלל שם, עד אשר הוכרסו לעשות זאת הפעם על חשבון עצמנו (אצל הבית לא הי' כל שומר). הצעירים שבנו יחי' סבאו דרך מבוא לפניס הבנין וכולנו, הקטנים עם הגדולים וגם הישישים סיחי' אשר בינינו, נסענו על הגדר האחד וגם הסני, ירדנו ונכנסנו בפנים הבית המואר והתפללנו כלנו יחד תפלת המעריב בלי שום הפרעה. ב"ה יצאנו משם לשלוש ובאנו לירושלם תובכ"א. בקרנו את הישיבה 'תורת אמת' שם שהינו כשעה וחחודשנו עם תלמידיה הישיבה והמנהלים יחי'. אח"כ באנו כולנו לשיכון חב"ד, שם התועדנו עם אנשי עד השעה העשירית. בנין המצרים מפי' וחורגי המאמרים והשיחות של כ"ק הי' מפ' הר"ג טרביניק, ר' י. ליבוב, ר' אידל ירוסלבסקי, ר' ש. הורוויצקי יחי'.

למחרתו יום עש"ק יד ח"ו בקרנו בתור משלח מיוחדת (הר"ג טרביניק, ר' ש. הורוויצקי, ר' ב. הופמן, ר' י. ליבוב, ר' יעקב מיכאליטשילי ור' נ. גורלינק יחי') את מר שזר ומסרנו לו את דרישת השלום וגם את הלקאה מק"מ. מר שזר התרגש מאד מאותה הידידות והכבוד שהראה לו כ"ק והביע את תודתו הרבה כשעיניו נסובות. השיחה נמשכה כשעה שלימה. מר שזר התעניין בכל הנושאים והנשען במחנה כ"ק חזרו לפניו ראשי פרקים ממאמרי ושיחותיו של כ"ק. בעיקר מאותה הסדרה ע"פ דות הציונית וכו' וכו'. איך אורגן סיפורי למר שזר כי כ"ק מוצא הרבה מחסר אחרונים בכדיהם, ע"ז אשר מר שזר כי הם (לא הנחיר מי זה "הם") שלחו השגא בדרכים שונים ליהודי דו"טא עשרים אחרונים עם כל יתר המינים, וכבר באו הידיעות כי כולם נקפצו על בעוד מועד. בשעת הפרידה נקס מר שזר למסור לכ"ק את דרישתו שלום, את תודתו כל מורכב על טוב.

ביום שיק פ' וירא היתה התועדות בישיבה אצלנו בכפ"ח. נוכחו כל התלמידים והמנהלים. הרצו וחזרו על המאמרים והשיחות: הר"ג טרביניק, ר' אידל ירוסלבסקי, ר' ש. הורוויצקי ור' י. ליבוב.

בערב מו"ש"ק פ' וירא היתה התועדות של נשי אנ"ש בבהמ"ד הגדול. נשלחו שמה ר' נ. גורלינק, ר' חיים עזר מרינובסקי ור' א. ירוסלבסקי. התכנסו הרבה נשים ובנו נמסרו ממצות הדברים מהמאמרים והשיחות של כ"ק בחדר הנער, בעיקר מהענינים הנוגעים לחינוך. הגברת לאה ריבין, אשר זכתה בגורל לנסוע לכ"ק, סיפרה פרטי-מות' בהיוקה במחנה כ"ק ומהחוראות שקבלה מכ"ק ביחידות ע"ד הנוהגות להזהיר ביותר את על שמירת שירת המעשמה וכו' וכו'. הערב עבר בהצלחה, כפי שיש לשפוט מהספוק הרב אשר הביעו המאזינים.

בברכת שלום וכל טוב

בשם הועד המסדר

"נתקבלה רשימתו השלישית"

כאמור, הסבא הי' כותב לרבי מאמרים אודות מצב היהודים ברוסיה. במכתב זה מודה לו הרבי על שילוח רשימות אלו.

גורלניק' כפר
RABBI MENACHEM M. SCHNEERSON
Lubavitch
770 Eastern Parkway
Brooklyn, N. Y. 11213
HYacinth 3-9250

מנחם מענדל שניאורסאהן
ליובאוויטש

770 איסטערן פארקוויי
ברוקלין, נ. י.

ב"ה, כ"ח תמוז תשכ"ח
ברוקלין

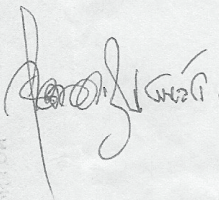
הח"ה אי"א נו"נ עוסק בצ"צ
מה' מנחם נחום שי

SECOND COPY

שלום וברכה!

במענה על הודעתו אודות יום הולדת שלו,

בוראי נהג במנהג אנ"ש בזמן האחרון
ביום ההולדת. ויה"ר מהשי"ת שתהי' שנת הצלחה
אצלו הן בגשמיות והן ברוחניות ויוסיף בלימוד
התורה וקיום מצותי מחוך הרחבה.

בברכת ר' יצחק ב"ר העזריאל אהרן ור' יחזקאל

נתקבלת רשימתו השלישית (ע"ד המצב שםכו') ובוראי
המשך יבוא ות"ח מראש.

בטח שומר הוא השלשת השיעורים השונים לכל נפש
בחומש תהלים ותניא הידועים.

הפ"נ יקרא בעת רצון על הציון הק'.

"ת"ח על ההעתקות המצו"ב"

בשולי הגליון מוסיף הרבי תודה מיוחדת על שליחת מאמריו
אודות יהדות רוסיה

גורולניק' כפר

RABBI MENACHEM M. SCHNEERSON
Lubavitch
770 Eastern Parkway
Brooklyn, N. Y. 11213
HYacinth 3-9250

מנחם מענדל שניאורסאהן
ליובאוויטש
770 איסטערן פארקוויי
ברוקלין, נ. י.

ב"ה, כ"ד מנ"א תשכ"ח
ברוקלין

הח"ה אי"א נו"נ עוסק בצ"צ
מוה' מנחם נחום שי'

שלום וברכה!

במענה על ההודעה ע"ד הכנסם לביהם החדש.

הנה יה"ר מהשי"ת שיחי' משנה מקום משנה
מזל למזבה ולברכה בגשמיזת וברוחניזת.

המצו"ב נתקבל, ותפ"נ יקרא בעת רצון
על ציון כ"ק מו"ח אדמו"ר וצוקלה"ה נבג"מ
זי"ע. *ההצעות תלמיד*
בברכה *א. י. אשכנזי*

מכתב הרבי לבר מצוה

של אב חתן הבר מצוה

אוחנר- בני ברק
RABBI MENACHEM M. SCHNEERSON
Lubavitch
770 Eastern Parkway
Brooklyn, N. Y. 11213
493-9250

מנחם מענדל שניאורסאהן
ליובאוויטש

770 איסטערן פארקווי
ברוקלין, נ. י.

בי"ה, כח' תשרי תשמ"ח
ברוקלין, נ. י.

האברך יחיאל פנחס שי'

שלום וברכה!

במענה על ההודעה ע"ד הכנסו לגיל מצות,

הנה יה"ר מהשי"ת אשר מבן שלש עשרה למצות
יגדל לבן חמש עשרה וכו' כפטק המשנה (אבות פרק
ה'), ויוסיף התמדה ושקידה בלימודו בתורה, בתורת
הנגלה וכן בתורת החסידות ויהדר בקיום המצות.
והשי"ת יצליחו להיות חסיד ירא שמים ולמדן.

בברכה
